Nomine Auctoris.

Auctor ipse hoc opus mun-
dedit J. J. Hisely, Lausanni [: Lausanne]
die 17 m. julii 1839.

P. A. Stapfer de Philosophia Socratis Bernae 1786. in 8.

Vid. dissertatio Edelestandi du Méril, quae inscribitur: „Aristophane et Socrate" in opere: „Revue des deux mondes, XVIe année, nouvelle série. Tom. XV. 1846. p. 72–102. ubi censurae subjiciuntur:

I. Richter: Aristophanisches, Berlin, in 4°. 1845.

II. Pol: De Aristophane poeta comico, ipsa arte boni civis officium praestante; Groningae in 8°. 1834.

III. Grothe: De Socrate Aristophanis; Trajecti ad Rhenum. in 8. 1843.

IV. Forchhammer: Die Athener und Socrates, die Gesetzlichen und der Revolutionär; Berlin in 8°. 1837.

V. Van Limburg-Brouwer: Apologia Socratis contra Meliti redivivi calumniam. Groning. in 8. 1838.

VI. Baumhauer: Disputatio literaria qua examinatur, quamvim sophistae habuerint Athenis ad aetatis suae disciplinam, mores ac studia immutanda, Trajecti ad Rhenum in 8°. 1844.

„p. 73. La dissertation académique de Zimmermann, De „necessitate qua judices coacti fuerunt capitis damnare „Socratem; Clausthaliae, 1835, in 4°. est trop maigre „et trop pauvre pour qu'on puisse lui accorder aucune im- „portance".

Mayer, Vindobonensis, de Socrate peculiaris liber –

Luzac, De Socrate cive et de Digamia Socratis.
Schweighaeuser, Mores Socratis.
Gesner Socrates Sanctus paederasta, dans le second volume des Commentarii Societatis regiae Scientiarum Göttingensis, et réimprimé à Trèves en 1769.
Wiggers, Socrates als Mensch, als Bürger und als Philosoph. 1811.
et l'article de M. Stapfer, Biographie universelle, t. XLII, p. 526.
Schleiermacher, Ueber den Werth des Socrates als Philosophen, dans les Denkschriften der Akademie der Wissenschaften (classe philosophique), Berlin. 1814–15.
Gerlach, Sokrates und die Sophisten.
Meiners, de Genio Socratis, dans t. III de ses Philosophische Schriften.
Plutarque, du Génie de Socrate.

v. Lasaulx. Des Socrates Leben, Lehre und Tod. München 1857. Nichts Interessantes, sondern eine ächte Umkehrung der Wissenschaft
H. Köchly, Sokrates und sein Volk Akadem. Vortrag gehalten d. 29 nov. 1855. in Akad. Vorträge und Reden t. I. p. 223–386. Zürich 1859
Bendixen, Vermuthungen über die Tendenzen des revolutionären Sokrates. Husum 1839. +

(Bendixen)
+ Hypothese über den tiefern Schriftsinn des revolutionären Sokrates. Altona 1839.

Heinsius, Sokrates nach dem Grade seiner Schuld. Leipzig 1837.

Stallbaum conjectura de rationibus quae inter Socratem et eius adversarios intercesserint. Lips. 1834.

Zimmermann de necessitate, qua iudices coacti fuerint capitis damnare Sokratem. Clausthal. 1835.

C. F. Hermann de Socratis accusatoribus. Gotting. 1854.

Grote History of Greece VIII, 551-684 (Bd IV. S. 621-696. in der Uebersetzung von Meissner).

C. F. Hermann: de Socratis magistris et disciplina juvenili. Marburg. 1837

Schömann, Attischer Prozess—

SOCRATES.

SOCRATES.

AD

VIROS ERUDITISSIMOS

CLASSIS TERTIAE INSTITUTI REGII BELGICI

SOCIOS.

SCRIPSIT

PH. GUIL. VAN HEUSDE.

AMSTELODAMI,

APUD JOHANNEM MÜLLER.

1839.

INDEX.

SOCRATES.

DISQUISITIO CRITICA

DE

INGENIO ET MORIBUS SOCRATIS.

Aequalium de Socrate scripta. . . . . pag. 8.

Socrates apud Aristophanem. . . . . » 8.

Xenophontis de Socrate judicium. . . . . » 10.

Socrates apud Platonem. . . . . » 12.

Posteritatis de Socrate judicia . . . . » 14.

Epicrisis. . . . . » 18.

Socratis de semet ipso confessio. . . . . » 30

Socrates, quemadmodum se in rebus Graecorum praestitit. . . . . » 39.

Socrates, quemadmodum in philosophiae historia prodit. . . . . » 44.

Characterismus Socratis. . . . . » 54.

QUAESTIONES ARISTOPHANEAE. . . . pag. 65.

I. *Quo spectant maxime Aristophanis Nubes?* . » 66.

II. *Quare Socratem in hac fabula Aristophanes, non sophistam aliquem, exagitavit?* . . . . . » 67.

III. *Quare placuisse Atheniensium populo Nubes videntur?* . . . . » 73.

IV. *Quatenus dici Aristophanes Socratis et Platonis prodromus potest?* . . . . » 75.

V. *Qua in re Aristophanem Socrates et Plato longo post se intervallo reliquerunt?* . . . . . » 79.

VI. *Socrates, philosophiae apud Athenienses et religionis vates.* . . . . » 81.

SOCRATES.

DISQUISITIO CRITICA

DE

INGENIO ET MORIBUS SOCRATIS.

ACCEDUNT

QUAESTIONES ARISTOPHANEAE.

AD

VIROS ERUDITISSIMOS

CLASSI TERTIAE INSTITUTI REGII BELGICI

ADSCRIPTOS

Vicesimus ipse annus est, Sodales conjunctissimi, quum ad vos *diatriben in antiquas civitates* scribebam. Eo tum spectabat consilium meum, ut germana politicae antiquae principia exquirerem, inprimisque locum, qui est de tyrannide, gravissimum illum, nec dum satis, ut mihi videbatur, expletum, elaborarem. Nunc de Socrate ad vos scribere iuvat. Nam cum novissimis his annis *initia* traderem *philosophiae Platonicae*, Socraticam disciplinam interpretatus sum, ut ad

excolendum ingenium, ad mores informandos, ad gravissima provehenda rei publicae et privatae commoda uberrimam; ipsum vero Socratem, verissimae philosophiae auctorem, non exploravi. Dubitatum autem omni aevo est, et vero dubitatur etiamnunc, quâ ille indole, quo ingenio, quibus moribus fuerit. Dignam igitur hanc quaestionem judicavi, de qua datâ operâ agerem, his praesertim temporibus, quibus in primis viget Aristophanis studium. Scripserunt de eo nuper, cum Sodales nostri cultissimi, Gelius et Kinkerus, tum viri in Gallia, in Anglia et Germania celeberrimi, Cusinus, Mitchelus, Welckerus, Rankius, Reisigius, Schlegelius, Suvernus, Rotscherus, tum ante illos Wolfius, Böttigerus, Hermannus (*). Quorum lucubrationes ut proprie spectarunt Aristophanem, ita non attingere non potuerunt Socratem subinde, quemadmodum in comici fabulis exstat. Ego in gravissimâ caussâ non judicem

(*) J. GEEL, *onderzoek en phantasie*, p. 239. KINKER, disp. item vernaculâ linguâ scripta, nondum edita. COUSIN, *nouveaux fragm. philos.* p. 150. MITCHEL, Praef. ad Anglicam versionem Aristophanis. WELCKER, in animadv. ad Germ. Nubium versionem, p. 190. RANKE, *Commentationes de Aristophanis vitâ* apud THIERSCH. in Edit. Pluti Arist. REISIG, Praef. Edit. Nubium VIII—XXX. A. W. VON SCHLEGEL, *Dramat. Vorlesungen*, I. p. 307. SÜVERN, *über Aristophanes Wolken.* ROTSCHER, *Aristophanes und sein Zeitalter.* F. A. WOLF, Praef. ad vers. Germ. Nubium. BÖTTIGERUS, *Aristophanes impunitus Deorum irrisor.* HERMANN, Praef. ad Nubes XXXII—LIV.

me existimavi, qui tantas possem lites componere; veruntamen, uti advertit me a puero tenuitque semper et Socrates et philosophia Socratica, ita virum cognoscere interius studui, idque egi potissimum, ut, quid ipsi prae ceteris omnibus in vitae consuetudine, tum etiam in philosophando proprium fuisset, quoque excelluisset praesertim, indagarem. Qua in re cum totus mente animoque versarer, ecce! redditus mihi libellus in Socratem est, auctore Forchhammero, quo demonstrare vir acutissimus studuit, jure istum Athenienses, si quem alium, capitali supplicio affecisse (*). Tantum vero abfuit, ut hac ego sententiâ a propositâ scriptione averterer, ut contra, lecto libello, accuratius etiam diligentiusque Socratis naturam atque indolem explorarem. Nam quid Aristophanes de viro ferme singulari, quid Anytus et Melitus, quid universus adeo populus Atheniensis existimavisset, debuissetque suo tempore existimare ac judicare, non morabar. Tantus ille vir fuit, ut, qualis esset, quidque ad caussam re-

---

(*) FORCHHAMMER, *die Athener und Socrates.* Sed conf. VAN LIMBURG BROUWER, *Apologia Socratis contra Meliti redivivi calumniam.* HERMANN, *de Socratis magistris et disciplina juvenili.* G. F. ZIMMERMANN, *de necessitate, quâ judices coacti fuerint capitis damnare Socratem.* Praecesserunt hos cum alii, tum in primis CLERICUS in Ed. Aesch. et J. J. ZIMMERMANN, *Apol Socr. contra calumnias Aristophanis in Museo Helv.* Vol. VI.

ligionis humanitatisque provehendam spectaret maxime, aequales nondum caperent; sed hoc ipsum, quid proprium viro, quid causa apud eum cum vitiorum, tum virtutum fuisset, id igitur in luce ponere avebam. Quod num probabiliter persecutus sim ac perfecerim, vos, Sodales, judicabitis.

Diva! —— nos ire per omnem,
Sic amor est, heroa velis!
STATIUS.

Pauci omni tempore fuerunt, qui de ingenio suo ac moribus tam diversa subirent apud aequales et posteros judicia, quam Socrates, Sophronisci filius, Atheniensis. Descripsit eum Xenophon, ut virum bonum ac sapientem: pariter Plato, quamquam hic dubium nobis facit, num talem se semper praestiterit. Sed apud Aristophanem idem nobis Socrates proponitur ut atheus, ut perversae disciplinae auctor, ut juventutis corruptor. Quod cum judicarent postea etiam Athenienses, factum tandem est, ut publice is morte sit condemnatus.

Intelligitur hinc, non ita difficile negotium suscipere, si quis de Socrate vel in bonam partem, vel in malam dicere velit; nam habet, quae sequatur, exempla: suntque illa utrobique auctoritatis summae. Sed nobis hac nostrâ aetate nec laudandus simpliciter vir videtur, nec culpandus: tale nos hodie certamen sophistis ac rhetoribus relinquimus. Illud spectamus, ut, qualis ille reapse ingenio moribusque fuerit, indagando assequamur. Cogitanti autem mihi, quâ potissimum viâ ad rem dirimendam progrediendum sit, haec ineunda vi-

detur, ut primum scripta de Socrate monumenta cum exploremus, tum dijudicemus: in primis Aristophanis *Nubes*, Xenophontis *Memorabilia*, Platonis *Dialogos:* deinde ipsum audiamus virum, ubi candide de semet ipso judicat; tum vero consideremus, qualem se ille, cum in gravissimis civitatis suae rebus, tum in historiâ philosophiae praestiterit. Quibus perspectis, haud ita temere nobis videmur de Socrate existimaturi.

AEQUALIUM DE SOCRATE SCRIPTA.

Socrates apud Aristophanem.

In *Nubibus* Strepsiades, rusticus homo ac prorsus incultus, cum propter filii expensas aere alieno laboret, nec, quomodo se possit ex his difficultatibus expedire, videat, Socratis adit scholam. Hic eum docet continuo, nec Iovem esse nec caeteros, qui vulgo coluntur, Deos; naturae phaenomena, ut tonitru, fulmen, ventos, pluvias, quae his tribuuntur, ex ipsâ rerum naturâ exsistere. Quamobrem pro Diis istis colendas esse nubes, quae quippe praecipuae illarum sint rerum caussae. Senex miratur haecce, nec intelligit: id vero unum a Socrate expetit, ut artem ipsi tradat, quâ optime possit creditores fallere. Hanc autem cum ipse non magis, quam illos de Diis sermones ca-

piat, commendat Socrati filium Phidippidem, ut hunc illâ arte imbuat efficiatque, ut dicendo possit omnem orationem, justissimam adeo, evertere. Recipit hoc ei Socrates. Tum prodeunt in scenam *justa oratio* et *injusta*, quae certamen dicendo ineunt; estque hic certaminis exitus, ut victrix plane injusta oratio sit. Sic edoctus juvenis, quod a Socrate accepit, in creditores adhibet, eosque dicendo usuris defraudat. Quod ut cognovit pater, exsultat continuo laetitiâ, seque et filium beatissimum praedicat, qui hac Socratis disciplinâ expeditus e gravissimis periculis sit. Deinde vero ipse nefariae disciplinae vim expertus, tantum exsecratur Socratem, quantum modo eum laudibus celebraverat. Nam Phidippides nec Deos veritus, nec ullam habens justitiae rationem, eo pervenerat contumaciae, ut et bonum patrem verberibus caederet, nec matri parceret. Quo iratus Strepsiades in exitu fabulae totum illud Socratis *Φροντιςήριον*, una cum ejus auctore, flammis delere nititur: his verbis in ipsum et amicum Chaerephontem invectus:

Τί γὰρ μαθόντ' εἰς τοὺς Θεοὺς ὑβρίζετον
Καὶ τῆς Σελήνης ἐσκοπεῖσθον τὴν ἕδραν;
Δίωκε, βάλλε, παῖε, πολλῶν οὕνεκα,
Μάλιςα δ' εἰδὼς, τοὺς Θεοὺς ὡς ἠδίκουν (*).

(*) Arist. Nub. vs. 1506.

Xenophontis de Socrate judicium.

A Socrate Aristophaneo sic abhorret effigies viri, quam Xenophon nobis in *Memorabilibus* spectandam dedit, ut nihil fingi posse dissimilius videatur. »Semper, ait, Socrates in propatulo erat; οὐδεὶς δὲ πώποτε Σωκράτους οὐδὲν ἀσεβὲς, οὐδὲ ἀνόσιον οὔτε πράττοντος εἶδεν, οὔτε λέγοντος ἤκουσεν. Nec enim de rerum naturâ sic disserebat, uti complures alii, considerans, quo pacto is, qui 'a Sophistis mundus appellatur, ortus sit, quibusque de caussis necessariis singulae res coelestes fiant. Eos adeo, qui his rebus studerent, fatuos esse contendebat (*)." Adjicit autem hisce: »ipse vero semper de rebus humanis disserebat, σκοπῶν, τί εὐσεβὲς, τί ἀσεβές· τί καλὸν, τί αἰσχρόν· τί δίκαιον, τί ἄδικον· τί σωφροσύνη, τί μανία· τί ἀνδρία, τί δειλία· τί πόλις, τί πολιτικός· τί ἀρχὴ ἀνθρώπων, τί ἀρχικὸς ἀνθρώπων· καὶ περὶ τῶν ἄλλων, ἃ τοὺς μὲν εἰδότας ἡγεῖτο καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς εἶναι, τοὺς δὲ ἀγνοοῦντας, ἀνδραποδώδεις ἂν δικαίως κεκλῆσθαι (†). Quod vero criminationem attinet, quasi corrupisset juventutem Socrates, hâc de re Xenophon: »mirum mihi videtur, persuasisse sibi quosdam, corrupisse juventutem Socratem, ὅς πρῶτον μὲν ἀφροδισίων καὶ γαστρὸς πάν-

(*) *Mem.* I. 1. 10. 11. (†) Eod. 1. 16.

των ἀνθρώπων ἐγκρατέςατος ἦν· εἶτα πρὸς χειμῶνα καὶ θέρος, καὶ πάντας πόνους καρτερικώτατος, ἔτι δὲ πρὸς τῷ μετρίων δεῖσθαι πεπαιδευμένος οὕτως, ὥςε πάνυ μικρὰ κεκτημένος, πάνυ ῥᾳδίως ἔχειν ἀρκοῦντα. Quo igitur modo, cum talis esset ipse, reddiderit alios vel impios, vel legum violatores, vel luxuriosos, vel in rebus venereis incontinentes, vel molles ad perferendos labores? Imo vero multos ab his vitiis revocavit, utque virtutis essent studiosi, effecit (*)." Nec vero, teste Xenophonte, docebat haec, ut multi solebant, qui ipsi aliter in agendo vivendoque versabantur: ipse omnibus optimae vitae exemplum, quod imitarentur, erat., *Καίτοι γε οὐδὲ πώποτε ὑπέσχετο διδάσκαλος εἶναι τούτου, ἀλλὰ τῷ φανερὸς εἶναι τοιοῦτος ὢν, ἐλπίζειν ἐποίει τοὺς συνδιατρίβοντας ἑαυτῷ, μιμουμένους ἐκεῖνον, τοιούσδε γενήσεσθαι* (†)." Quae universa postquam singulatim exposuit atque idoneis rationibus confirmavit Xenophon, judicium de Socrate sic concludit: »*Πῶς οὖν ἔνοχος ἂν εἴη τῇ γραφῇ, ὃς ἀντὶ μὲν τοῦ μὴ νομίζειν θεοὺς, φανερὸς ἦν θεραπεύων τοὺς θεοὺς μάλιςα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· ἀντὶ δὲ τοῦ διαφθείρειν τοὺς νέους, φανερὸς ἦν τῶν συνόντων τοὺς πονηρὰς ἐπιθυμίας ἔχοντας, τούτων μὲν παύων, τῆς δὲ καλλίςης καὶ μεγαλοπρεπεςάτης ἀρετῆς, ᾗ πόλεις τε καὶ οἴκους εὖ οἰκοῦσι, προτρέ-*

(*) Eod. c. 2. 1 et 2. (†) Eod. 2. 3.

πων ἐπιθυμεῖν· ταῦτα δὲ πράττων, πῶς οὐ μεγάλης ἄξιος ἦν τιμῆς τῇ πόλει (*).

Socrates apud Platonem.

Qualem nobis Socratem Xenophon proposuit, talis fere ille in Platonis dialogis exstat. Eandem in illis viri continentiam, probitatem, sapientiam admiramur. In *Gorgia* adeo, in *Phaedone*, maximeque in *Politia* sic eum et docentem audimus virtutem et ab improbis hominibus vindicantem, ut nil nobis illâ videri praestabilius, exoptatius, divinius debeat (†). Est tamen subinde Xenophonteo Socrati Platonicus dissimilis, ut non semper ille talis fuisse videatur. In *Symposio* Platonis cernimus eum ad utrumque, tam ad potandum, quam ad abstinendum paratum. »*Σωκράτη*, ait Pausanias, *ἐξαίρω τοῦ λόγου· ἱκανὸς γὰρ καὶ ἀμφότερα* (§).” In exitu adeo convivii non magis quam Aristophanes exhaurire dubitat totum lavacrum vino repletum (**). Tum etiam in plerisque Platonis dialogis sic ironiâ utitur, ut ferri vix posse ab audientibus ejus contumacia videa-

(*) *Mem.* I. 2. 64.

(†) De studio, quo virtutis justitiaeque caussam in Gorgia egit Socrates, datâ operâ egi *Init.* Vol. II. P. 1. p. 115.

(§) *Symp.* 176. C. (**) *Symp.* 213. E. 223 C.

tur. Quid? Sic ei hoc vitium exprobrat in cognomine dialogo Meno, ut ab Aristophaneâ viri imagine non magnopere abhorreat. Nam postquam rejecta erat, quam Meno memoraverat, *virtutis* difinitio, responde, ait Socrates, iterum, quid tibi esse videatur virtus. Hic Meno: *Ὦ Σώκρατες, ἤκουον μὲν ἔγωγε πρὶν καὶ συγγενέσθαι σοὶ, ὅτι σὺ οὐδὲν ἄλλο ἢ αὐτός τε ἀπορεῖς, καὶ τοὺς ἄλλους ποιεῖς ἀπορεῖν· καὶ νῦν, ὥς γ' ἐμοὶ δοκεῖς, γοητεύεις με καὶ φαρμάττεις, καὶ ἀτεχνῶς κατεπᾴδεις, ὥστε μεστὸν ἀπορίας γεγονέναι.*" Comparat Socratem torpedini, pisci marino, qui hominem sese tangentem stupidum efficit. «Videris mihi, inquit, tale quid nunc egisse, ut me stupefaceres. Nam animum ego corpusque stupidum habeo, haesitoque, nec quod tibi respondeam invenio: quamquam sexcenties de virtute et multa et adversus quam plurimos, ut mihi visus sum, optime disputavi: at nunc, quid ipsa adeo virtus sit, proferre non possum (*)." Addit hisce adeo Meno: *καὶ μοὶ δοκεῖς εὖ βουλεύεσθαι, οὐκ ἐκπλέων ἐνθένδε, οὐδ' ἀποδημῶν· εἰ γὰρ ξένος ἐν ἄλλῃ πόλει τοιαῦτα ποιεῖς, τάχ' ἂν ὡς γόης ἀπαχθείης* (†).

(*) Menon. 80. A. B. (†) Eod. 80. B.

Posteritatis de Socrate judicia.

Fluxit ex illâ Socratis, quae apud Platonem est, disputandi ratione, mos Academicorum, ut dubitarent de rebus omnibus, vix quidquam, tanquam verum certumque, statuerent. Quo magis deinde a multis Socrates scepticus atque opinator dictus est: *Arcesilas primum*, auctore Cicerone, *ex variis Platonis libris, sermonibusque Socraticis hoc maxime arripuit, nihil esse certi, quod aut sensibus, aut animo percipi possit: quem ferunt eximio quodam usum lepore dicendi, aspernatum esse omne animi sensusque judicium, primumque instituisse (quamquam id fuit Socraticum maxime), non, quid ipse sentiret, ostendere; sed contra id, quod quisque se sentire dixisset, disputare* (*). Sed posterorum hîc tradenda sunt de ipso Socrate judicia.

Socratici Socratem, sicuti vivum dilexerant, ita mortuum coluerunt ac ferme tanquam sapientissimum virorum venerati sunt. Quo valebat non solum viri obitus, quo sentiebant intimoque pectore percipiebant, qualis ille quantusque fuisset, quem desiderabant: sed mortis etiam ratio, quâ is ereptus ipsis fuerat; tum vero maxime constantia, intrepida virtus animique magnitudo, quâ idem

(*) Cic. *de Orat.* III. 18.

violentam mortem subierat. Id dici vix potest quantam in hominum sensus vim habeat. Admirantur ita facile, quem antea tantum non oderant: ut iisdem fere temporibus exemplo patuit Theramenis. Is agitatus fere a comicis fuerat, κόθορνος dictus, quod omnibus se facile in civitate partibus accommodabat: in historia adeo Graecorum homo apparuerat scelestus plane, quippe caedis auctor, quâ injuste ipsius collegae erant multati. Eundem vero mortuum, quum placide mortem, quâ condemnatus a tyrannis fuerat, pertulerat, summo posteri honore habuerunt. Notus omnibus locus Ciceronis est. *Quam me delectat Theramenes! quam elato animo est! etsi enim flemus, cum legimus, tamen non miserabiliter vir clarus emoritur: qui cum conjectus in carcerem triginta jussu tyrannorum, venenum ut sitiens obduxisset, reliquum sic e poculo ejecit, ut id resonaret: quo sonitu reddito, arridens, propino, inquit, hoc pulcro Critiae, qui in eum fuerat taeterrimus. — Lusit vir egregius extremo spiritu, cum jam praecordiis conceptam mortem contineret: vereque ei, cui venenum praebiberat, mortem est eam auguratus, quae brevi consecuta est* (*). Quodsi Therameni, quem omnes oderant, injustum supplicium ac mortis

(*) *Tusc.* I. 40.

contemtus tantas laudes peperit, quanto magis Socrati, dilectissimo plurimorum amico ac praeceptori, similis in morte subeundá constantia cum Socraticos, tum omnes posteros conciliare debuit! Accedebant scripta discipulorum, Xenophontis maxime et Platonis, quibus hi constantiam illam magistri celebraverant. Illa respiciens Cicero dictis haec adjiciebat: *Vadit in eundem carcerem atque in eundem paucis post annis scyphum Socrates, eodem scelere judicum, quo tyrannorum, Theramenes. Quae est igitur ejus oratio, quâ facit eum Plato usum apud judices, jam morte multatum? «Magna me, inquit, spes tenet, judices, bene mihi evenire, quod mittar ad mortem — nec enim cuiquam bono mali quidquam evenire potest, nec vivo nec mortuo, nec unquam ejus res a diis immortalibus negligentur, nec mihi ipsi hoc accidit fortuito, nec vero ego iis, a quibus accusatus sum aut a quibus condemnatus, habeo quod succenseam, nisi quod mihi nocere se crediderunt." Et haec quidem hoc modo; nihil autem melius extremo. «Sed tempus est, inquit, jam hinc abire me, ut moriar: vos, ut vitam agatis: utrum autem sit melius, dii immortales sciunt, hominem quidem scire arbitror neminem* (*)."

(*) Id. I. 41.

Memoranda haec duxi, ne ex posteritatis solum judicio, quod multi commiserunt, de Socrate existimaremus. Non magis ex laudibus hisce, quam ex Aristophanis aut Anyti Melitique criminationibus judicandus vir est. Rem nos considerare ab omni parte oportet, variasque ac contrarias adeo hominum opiniones cognoscere et comparare, ut id, quo tendimus unice, *verum*, assequamur. Itaque, quo minus videamur partium studio ducti, adjicimus hisce lubenter, constantem hanc apud posteros sententiam fuisse, ab ipso Delphico Deo Socratem mortalium omnium sapientissimum fuisse dictum; nec tamen reticemus, apud eosdem posteros non defuisse, qui Aristophaneo eum modo perstringerent, ut Lucianus fecit, qui in dialogis scribendis, ut ipse fatetur, comicos sectatus est maxime (*), vel qui mores Socratis in re potissimum amatoriâ carperent, ut e scriptis cum aliorum tum Maximi Tyrii patet, qui defendere eum ab his criminationibus studuerunt (†): »Δεινόν γε, ait ille, Σωκράτην οὔπω καὶ νῦν πεπαῦσθαι συκοφαντούμενον καὶ εὐθυνόμενον, ἀλλὰ πικροτέρους αὐτῷ εἶναι τοὺς ἐπιγιγνομένους ἀεὶ καὶ τοὺς συκοφάντας Ἀνύτου καὶ Μελίτου, καὶ τοὺς δικαςὰς Ἀθηναίων τῶν τότε (§).” Caeterum, exortâ

(*) V. *Init. Phil. Plat.* Vol. II. P. I. p. 137. (†) Max. Tyr. *Diss.* XXIV—XXVII. (§) Idem. *Diss.* IX. 1. pag. 149, 150.

religione Christiana atque invalescente, exstitisse, qui eius auctorem divinum Socrati, philosophiae auctori, opponerent, gravissimeque iccirco in Socratem et philosophiam inveherentur, non est quod miremur. His ipsis temporibus nostris pauci sunt, qui Socraticae philosophiae atque religionis Christianae nexum perspiciant. Fuerunt tamen in ipsis Ecclesiae Patribus, qui Socratis admirantes de rebus divinis effata, summis philosophum laudibus celebrarent, suspicati scilicet, haec eum Mosi ac Prophetis debuisse.

EPICRISIS.

Expositis in hunc modum aequalium scriptorum itemque posterorum de Socrate judiciis, accedendum jam nobis est ad epicrisin, judiciorum disceptationem. Illud vero nobis, ne temere judicemus, tenendum continuo videtur, cognosci virum e factis ipsius maxime, non ex hominum opinionibus debere: facta autem Socratis cum in Graecorum historia, tum vero praesertim in historia philosophiae insignia exstare, quin etiam probare universa, virum illum fortem propositique tenacem fuisse, eundemque philosophando doctrinam condidisse, quae veritatis, justitiae, sinceraeque

ac sublimioris cujusdam religionis patrocinium susciperet. Unde jam statim de eo ducere conjecturam licet, indolem ipsi non ita pravam corruptamve, imo vero excellentem fuisse, ipsumque, qualiscunque tandem *specie* aequalibus posterisque visus fuerit, *intus* fuisse virum bonum. Sed age, vetustatis de Socrate judicia dijudicemus.

Animadvertendum hoc primum ac potissimum videtur, Xenophontem de Socrate scripsisse *sene*, certe senescente, itemque Platonem in gravioribus quidem dialogis; Aristophanem vero spectasse eum ac judicasse, qualis et *juvenis* fuerat olim, et vigente tunc erat, necdum maturâ ad philosophandum aetate. Acta fabula est anno ante mortem Socratis quarto et vigesimo; quo tempore is dicendi philosophandique rationem nondum, ut videtur, plane posuerat, quam juvenis fuerat sectatus. Nam constat, eum Anaxagorae de rebus physicis doctrinam si non probasse totam, saltem interius perquisivisse. Quod e traditione suspicari licet antiquitatis, Anaxagorae illum fuisse, sive, ut aliis placuit, Archelai discipulum, quae sane non tota fuisse ficta videtur: tum etiam e sententiis Socratis apud Xenophontem de divinâ naturâ, in quibus quae de ordine in rerum universitate dicuntur, ducta magnam partem videntur ex Anaxagorae dicto: πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ· εἶτα νοῦς

ἐλθὼν διήρει αὐτὰ καὶ διεκόσμησε (*). Primus scilicet Anaxagoras, auctore Cicerone, *omnium rerum descriptionem et motum mentis infinitae vi et ratione designari et confici voluit* (†). Plato autem in *Phaedone* haec Socratem dicentem facit de studio, quo in res physicas incubuerat aliquando »'Ακούσας πότε ἐκ βιβλίου τινὸς, ὡς ἔφη, 'Αναξαγόρου ἀναγιγνώσκοντος καὶ λέγοντος, ὡς ἄρα νοὺς ἐςιν ὁ διακοσμῶν τε καὶ πάντων αἴτιος, ταύτῃ δὴ τῇ αἰτίᾳ ἥσθην τε καὶ ἔδοξέ μοι τρόπον τινὰ εὖ ἔχειν τὸ τὸν νοῦν εἶναι πάντων αἴτιον. — ταῦτα δὴ λογιζόμενος, ἄσμενος εὑρηκέναι ᾤμην διδάσκαλον τῆς αἰτίας περὶ τῶν ὄντων κατὰ νοῦν ἐμαυτῷ, τὸν 'Αναξαγόραν." Destitutum autem se illa spe esse adjicit, cum videret, Anaxagoram τῷ μὲν νῷ οὐδὲν χρώμενον, οὐδέ τινας αἰτίας ἐπαιτιώμενον εἰς τὸ διακοσμεῖν τὰ πράγματα, ἀέρας δὲ καὶ αἰθέρας καὶ ὕδατα αἰτιώμενον καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ἄτοπα (§). Caeterum apud Platonem Socrates in *Apologia* item non negat, magno se loco habere Anaxagorae philosophiam: καὶ οὐχ ὡς ἀτιμάζων λέγω τὴν τοιαύτην ἐπιςήμην (**). Quo minus est absurdum, talem Socratem, qualem vidimus, in Aristophanis *Nubibus* apparere. Nam in hac fabula comicus proprie illam Anaxagorae περὶ φύσεως ἱςορίαν

(*) Diog. Laert. II: 6; Scriptor *de plac. phil.* I: 7. Valck. *Diatr. de Eurip. fragm.* p. 36, 40. (†) *De nat. Deor.* I. c. 11. (§) *Phaed.* 97. B. D. 98. (**) *Apol. S.* c. 19.

exagitavit; Socratem autem induxit, qui eam rudi homini traderet. Nec vero existimandum, sic philosophatum de natura esse Anaxagoram, ut deos plane ac divinam providentiam tolleret; tollere contra vulgi superstitionem studuit; quod recte vidit Plutarchus. Cum alios fructus, ait, Pericli tulit Anaxagorae usus, tum vero omni eum superstitione liberavit, quae terrorem e rebus aethereis imprimit ignorantibus earum caussas: *ἣν ὁ φυσικὸς λόγος ἀπαλλάττων, ἀντὶ τῆς φοβερᾶς καὶ φλεγμαινούσης δεισιδαιμονίας, τὴν ἀσφαλῆ μετ' ἐλπίδων ἀγαθῶν εὐσέβειαν ἐνεργάζεται* (*). Facile idcirco Socrates, pro tantâ, quae ipsi insita erat, cognoscendi cupidine, huic interiori indulgebat naturae perscrutationi. Quod autem apud Aristophanem ut *ἄθεος* occurrit, qui Iovem esse caeterosque deos negaret, id quemadmodum sit accipiendum, e Platone intelligitur.

Praeclarus est in ejus *Politiâ* locus, ubi de carminibus agens, quibus a teneris imbui custodum animi debeant, ut ad fortitudinem ac modestiam conformentur, deos, quales in Homeri carminibus exstant, reprobat. »Non tolerandae, ait, fabulae istae sunt, quibus facinora enarrantur Saturni in Uranum ac Iovis in Saturnum commissa. Quae, etiamsi vel maxime essent verae,

(*) Plut. *v. Pericl.* c. 6. Vid. Heyne ad *Apollod.* passim.

οὐκ ᾤμην δεῖν ῥᾳδίως οὕτω λέγεσθαι πρὸς ἄφρονάς τε καὶ νέους, ἀλλὰ μάλιϛα σιγᾶσθαι. Dicendum enim minime juveni est, si quis peccantem patrem suppliciis persequitur, nil mirum hunc committere: facere scilicet, quod primi maximique deorum fecerunt. Rejicienda haec prorsus sunt nec in civitatem ad puerorum institutionem admittenda, omniumque minime, quae de Junone a Iove vinctâ, de Vulcano a patre ex Olympi vertice deturbato, cum ille matri subveniret, narrari solent: nec per allegoriam ista nec sine allegoriâ usurpanda: *ὁ γὰρ νέος οὐχ οἷός τε κρίνειν ὅ, τι τε ὑπόνοια καὶ ὅ μή· ἀλλ' ἃ ἂν τηλικοῦτος ὢν λάβῃ ἐν ταῖς δόξαις, δυσέκνιπτά τε καὶ ἀμετάϛατα φιλεῖ γίγνεσθαι· ὧν δὴ καὶ ἴσως ἕνεκα, περὶ παντὸς ποιητέον, ἃ πρῶτα ἀκούουσιν, ὅτι κάλλιϛα μεμυθολογημένα πρὸς ἀρετὴν ἀκούειν* (*)."

Sic autem Plato, deorum moribus Homericorum reprobatis, *τυπούς*, quos in carminibus servare poëtae debent, hos indicat: primum, *bonos esse deos*, *Ἀγαθὸς ὅγε θεὸς τῷ ὄντι τε καὶ λεκτέον οὕτω. — οὐδ' ἄρα ὁ θεὸς, ἐπειδὴ ἀγαθὸς πάντων ἂν εἴη αἴτιος, ὡς οἱ πολλοὶ λέγουσιν· ἀλλ' ὀλίγων μὲν τοῖς ἀνθρώποις αἴτιος, πολλῶν δὲ ἀναίτιος· πολὺ γὰρ ἐλάττω τἀγαθὰ τῶν κακῶν ἡμῖν· καὶ τῶν μὲν ἀγαθῶν οὐδένα ἄλλον αἰτιατέον· τῶν δὲ κακῶν ἄλλ'*

(*) *De Rep.* II. 377 E. 378 A. D. E.

ἄττα δεῖ ζητεῖν τὰ αἴτια, ἀλλ' οὐ τὸν θεόν (*). Tum alterum memorat *τυπόν*, non minus sane divinâ naturâ dignum: *immutabilem esse dei naturam.* In fabulis Homeri formas subinde alias induunt dii, quibus fere mortales decipiunt. Atqui *πᾶν δὴ τὸ καλῶς ἔχον, ἢ φύσει, ἢ τέχνῃ, ἢ ἀμφοτέροις, ἐλαχίστην μεταβολὴν ὑπ' ἄλλου εἰσδέχεται, ἀλλὰ μὴν ὁ θεός τε καὶ τὰ τοῦ θεοῦ πάντῃ ἄριστα ἔχει.* Fieri item non potest, ut semet ipsum immutet deus: *ἀλλ', ὡς ἔοικε, κάλλιστος καὶ ἄριστος ὢν εἰς τὸ δυνατὸν μένει ἀεὶ ἁπλῶς ἐν τῇ αὐτοῦ μορφῇ* (†)."

Haec omnia Plato Socratem facit dicentem, qui, si reapse, ut apud Aristophanem apparet, *ἄθεος* fuisset, sic induci a discipulo nullo modo potuisset. Nec vero abhorrent haec ab iis, quae in *Memorabilibus* Xenophon de Socrate suo narrat. Euthydemo eum haec dicentem de divinâ naturâ inducit: *ὅτι δέ γε ἀληθῆ λέγω, καὶ σὺ γνώσῃ, ἂν μὴ ἀναμένῃς, ἕως ἂν τὰς μορφὰς τῶν θεῶν ἴδῃς, ἀλλ' ἐξαρκῇ σοι, τὰ ἔργα αὐτῶν ὁρῶντι σέβεσθαι, καὶ τιμᾷν τοὺς θεούς· ἐννόει δὲ, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ θεοὶ οὕτως ὑποδεικνύουσιν· οἵ τε γὰρ ἄλλοι ἡμῖν τὰ ἀγαθὰ διδόντες, οὐδὲν τούτων εἰς τὸ ἐμφανὲς ἰόντες διδόασιν, καὶ ὁ τὸν ὅλον κόσμον συντάττων τε καὶ συνέχων, ἐν ᾧ πάντα καλὰ καὶ ἀγαθά ἐστι,*

(*) *De Rep.* 379. B. C. (†) *De Rep.* 380. 381.

καὶ ἀεὶ μὲν χρωμένοις ἀτριβῆ τε, καὶ ὑγιῆ, καὶ ἀγήρατον παρέχων, θᾶττον δὲ νοήματος ἀναμαρτήτως ὑπηρετοῦντα, οὗτος τὰ μέγιστα μὴν πράττων ὁρᾶται, τόδε δὲ οἰκονομῶν ἀόρατος ἡμῖν ἐστιν (*). Sed idem Socrates, ut ad tantam perveniret philosophandi sublimitatem, primum, ut videtur, dubitare debuit de absurdae istius *μυθολογίας* auctoritate, ansamque ita facile juvenili ac provectiore adeo aetate comico dedit, ut ipsum tanquam impium atque impiae doctrinae auctorem in scenam produceret.

Socratis memoravi *in philosophando maturitatem.* Nam illud recte cum de viris magnis, tum praesertim de philosophis tenendum, sero demum illos diuque posteaquam ad aetatem maturam pervenerunt, ad ingenii doctrinaeque maturitatem accedere. Talis nondum Plato in *Phaedro* est, qualis ille in *Gorgia*, in *Politia*, in *Phaedone* apparet: quos dialogos seriore demum aetate elaboravit. Animadvertendum id maxime est, ubi de Socratica tum dialectica tum juvenum institutione agimus. Auctor verissimae dialecticae, quae justâ viâ ad cognoscendam veritatem duceret, Socrates fuit: quamquam et ante eum fuerunt qui idem tentarent et post eum Plato et Aristoteles, quod praeclare colloquendo inchoaverat, scri-

(*) *Mem.* IV. 3, 13. Cf. I. 4. 17.

bendo perfecerunt (*). Id vero recte instituere, res erat difficillima: nec fieri poterat, quin dialecticae praecederet sive eristica sive sophistica. Quo minus est quod miremur, in disputationibus Socratis apud Xenophontem, imprimisque apud Platonem, sophisticas nos artes deprehendere. Id ipsum, quod ei tribui solet, *inducere*, proprie est fallere, decipere, adducere aliquem ad confitendum quod vel non habet verum, vel nolit confiteri: ut e sermonibus patet, quos Cicero commemorat, ut, quid *inductio* sit, ostendat. »*Velut*, inquit, *apud Socraticum Aeschinem demonstrat Socrates, cum Xenophontis uxore, et cum ipso Xenophonte Aspasiam locutam: dic mihi, quaeso, Xenophontis uxor, si vicina tua melius habeat aurum, quam tu habes, utrum illius an tuum malis? Illius inquit. Quid? si vestem et caeterum ornatum muliebrem pretii majoris habeat, quam tu habes, tuumne an illius malis? Illius vero, respondit. Age, inquit, si virum illa meliorem habeat, quam tu habes, virumne tuum an illius malis? Hic mulier erubuit. Aspasia autem cum ipso Xenophonte sermonem instituit. Quaeso, inquit, Xenophon, si vicinus tuus equum meliorem habeat, quam tuus est, tuum-*

(*) De propria Socraticae, Platonicae et Aristotelicae dialecticae methodo datâ operâ egi *Init. Phil. Plat.* Vol. II. P. I. p. 82.

ne equum malis, an illius? Illius, inquit. Quid? si fundum meliorem habeat, quam tu habes, utrum tandem fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem scilicet. Quid? si uxorem meliorem habeat, quam tu habes, utram malis? Atque hic Xenophon quoque ipse tacuit (*)."

Artes illae, quamvis festivae, sophisticae sunt, non via est haec, quâ ad virtutem pervenitur: sed, quae ratio ingenii humani est, praecedere illac debuerunt, anteaquam ad ἐπαγωγήν, quam vocavit Aristoteles, justam illam veri inveniendi rationem, accederet Socrates. Requirebatur, ut hanc recte usurparet, *ingenii doctrinaeque maturitas.* Sed Socraticae praestantia dialecticae in eo cernitur potissimum, quod eam ad recte erudienda adolescentum ingenia adhiberet. Dicta ab ipso μαιευτική, *ars obstetricandi* est, ut in Platonis *Theaeteto* narrat; erat autem hujuscemodi. Parturire existimabat non solum mulieres, sed ingenia etiam juvenum, quae quidem et naturâ essent foecunda et studio usuque, cogitando, meditando, reputando concepissent, quae edere in lucem averent. His opitulari, prouti mulieribus solent obstetrices, suum esse officium dicebat: opitulabatur autem interrogando et, quidquid insitum ingeniis erat, eliciendo. Nec vero in his spectabat unice, quo

(*) *De Invent.* I. 31.

facilius sic illi ingenii foetum proferrent, sed etiam, ut foetum in lucem prolatum una cum ipso explorarent; si veritatem contineret, alerent, sin vanus esset et inanis, abjicerent.

Haec verissimo nomine *κάθαρσις* erat, quâ eximere juventuti praejudicatas opiniones, falsa judicia, praesertim superbiam studebat, quo magis ipsi per se sanâ mente ad verum percipiendum accederent. Documentum hujus et dialecticae et institutionis palmarium est Platonis, quem dixi, dialogus, *Theaetetus*: in quo Socrates, methodo illâ suâ enarratâ, sic Theaetetum monet. »Committe ergo te mihi, obstetricis filio et ipsi obstetricandi artis perito, atque ad ea, quae perquiro, annitere pro viribus respondere. Quod si considerans aliquid eorum, quae dixeris, simulacrum potius quam verum duxero, deinde refutavero atque abjecero, ne mihi succenseas, oro, quemadmodum primo partu puerperae solent. *Πολλοὶ γὰρ ἤδη, ὦ θαυμάσιε, πρός με οὕτω διετέθησαν, ὥϛε ἀτεχνῶς δάκνειν ἕτοιμοι εἶναι, ἐπειδάν τινα λῆρον αὐτῶν ἀφαιρῶμαι, καὶ οὐκ οἴονται εὐνοίᾳ τοῦτο ποιεῖν, πόῤῥω ὄντες τοῦ εἰδέναι, ὅτι οὐδεὶς θεὸς δύσνους ἀνθρώποις, οὐδ' ἐγὼ δυσνοίᾳ τοιοῦτον οὐδὲν δρῶ· ἀλλά μοι ψεῦδός τε συγχωρῆσαι καὶ ἀληθὲς ἀφανίσαι, οὐδαμῶς θέμις* (*).

Celebrata omni aevo Socratica haec institutio

(*) *Theaet.* 151. C. D.

est. Sed eo ut perveniret philosophus, non aetatis ei tantum, sed etiam *mentis rationisque* maturitate opus fuit. Inerat ipsius ingenio vis incredibilis quaedam ad refutandum, si quid ab aliis prolatum esset, conjunctaque erat illa cum ironiâ et singulari plane interrogandi ratione. Quae naturales viri dotes valuerunt egregie ad tentanda explorandaque juvenum ingenia, sed priusquam eas ita, ut fecit, ad purgandos illorum animos adhiberet, dudum videtur iisdem in hominum conventibus abusus, certe non ita usus eâque cum prudentiâ et modestiâ esse, quae philosophum deceret. Rem evincunt Platonis dialogi nonnulli, in quibus plane Socrates sophistam agit: quo accidisse videtur, ut *scurra* aliquando, teste Cicerone, dictus sit. »*Socratem ipsum*, ait, *parentem philosophiae*, *Zeno*, *Latino verbo utens*, *scurram Atticum fuisse dicebat* (*)." Offendit ita quam plurimos, qui refutati ab illo, sic irá excandescerent, ut, quod ipse ait, *δάκνειν ἕτοιμοι* essent. Quo factum, ut ferre eum sophistae ac politici non possent: sed facile sic idem suspicionem apud nonnullos movebat, quasi cavillando justitiae omnisque veritatis fundamenta labefactaret, essetque plane *injustae* orationis, quae *justam* vinceret, auctor. Nam quacunque de re sive levi,

(*) *De Nat. Deor.* I. 34.

sive etiam gravissima, institutus sermo erat, interrogando ille sic in angustias cogebat respondentem, ut fateri hic deberet, nil de ea constare; qua in re persequenda cum ne virtuti quidem aut justitiae parceret, quidni vulgo haberi ejus oratio injusta justaeque inimica debebat? Quod item Meno illo, quem significavimus, loco ait. »*Caute tibi,* inquit, *o Socrates! consulere videris, quod nunquam alio peregrinaris. Nam si advena in alienâ urbe talia ageres, facile te, ut praestigiatorem, abigerent* (*)."

Quamvis igitur diversa sint, quin etiam contraria videantur esse cum Aristophanis, tum Xenophontis et Platonis de Socrate judicia, judicare tamen illi de uno eodemque viro sic diversâ plane ratione potuerunt, siquidem diversâ eum aetate cognoverunt ac descripserunt. Mediocres homines ut subito maturescunt, ita eodem semper ingenio, iisdem esse moribus videntur; qui vero eminent caeteris ingenii animique dotibus, raro tales apparent continuo, quales provectiore aliquando aetate futuri sunt. Latet diu excellentium virorum, anteaquam agnoscatur ab omnibus, insita naturae virtus.

(*) *Menone* l. l. Cf. Diog. Laert. II. 28. Aesch. *in Timarch.* p. 287.

SOCRATIS DE SEMET IPSO CONFESSIO.

Accedimus jam ad caput disquisitionis nostrae, ut pateat nobis tandem, quâ proprie indole Socrates fuerit. Nam etiam si maturâ aetate talis fuerit, qualem eum Socratici habuerunt fere, naturâ ei inesse debuit, quo accideret, ut et antea in multorum reprehensionem, imo' criminationem incurreret, nec postea hac labe purgatus sit plane. Audiamus igitur virum, ubi ipse de indole sua, qualis fuerit, libere et ingenue pronunciat. Fecit hoc, quum, in familiarium aliorumque conventu, Zopyri facta fuerat mentio, quod sic enarrat Cicero: »*Nam cum multa in conventu vitia conjecisset in Socratem Zopyrus, qui se naturam cujusque ex forma perspicere profitebatur, derisus est a caeteris, qui illa in Socrate vitia non agnoscerent; ab ipso autem Socrate sublevatus, cum illa sibi insita, sed ratione a se ejecta diceret* (*).” Quam Socratis de semet ipso confessionem quo attenderimus diligentius, eo minus mirabimur, praeceptum in ejus philosophiá praecipuum fuisse, *γνῶθι σεαυτόν*. Nam quo quis magis certare cum insitis naturae vitiis debet, eo magis semet ipsum cum attendit, tum explorat, ut, hinc profectus,

---

(*) *Tusc.* IV. 37. Cf. *de Fato.* c. 5, ubi addit Zopyrus, *mulierosum* fuisse Socratem.

ad ipsius etiam hominis cognitionem tendat. Eo autem in primis tota Socratis philosophia valuit. Sed hac de re deinceps: nunc, cum ipsum spectamus virum, indolem in illo eo majorem excelsioremque agnoscimus, quo plenius semet ipsum sibi potuit subjicere. Videtur ex illo fuisse hominum genere, qui a Graecis *ἐγκρατεῖς*, *αὐτοκρατεῖς*, *αὐτοκράτορες*, *sui potentes* dici solebant, vehementerque ab antiquis laudati sunt. *Stilponem*, ait Cicero, *scribunt ipsius familiares et ebriosum et mulierosum fuisse: neque hoc scribunt vituperantes, sed potius ad laudem: vitiosam enim naturam ab eo sic edomitam et compressam esse doctrinâ, ut nemo unquam vinolentum illum, nemo in eo libidinis vestigium viderit* (*). Tales autem qui naturâ sunt homines, non ita facile ad integram virtutem perveniunt, ut illi solent, qui vix habent, quae compescant, insita naturae vitia: iidem vero ubi semel esse potentes sui coeperunt, tum vero incredibilem quandam mentis vim produnt. Quo sane facilius intelligimus, ansam multis dedisse Socratem, ut ipsum reprehenderent et calumniarentur adeo; sed eo etiam minus quaeremus, quî factum sit, ut tantam ille civibus suis cum fortitudinem, tum constantiam, tum etiam auctorita-

(*) *De Fato.* c. 5.

tem probaverit. Nam ut quis maxime semet ipsum subegit, ita maxime in alios, quos spernit, dominari solet. Ille autem, quae Veterum sententia est, *ita in judicio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex aut reus, sed magister aut dominus videretur esse judicum* (*). Caeterum, quod item hominibus proprium est, qui aegre libidines insitasque perversitates compescunt ac corrigunt, ut, si quando ex hoc certamine victores discesserint, mirifice sint in omni vitae consuetudine temperati, id item in Socrate apparuit. Placido est ille et sereno animo in nullis non sermonibus, quos apud Xenophontem habet, talis in plerisque Platonis dialogis. In *Phaedone* adeo instar est veri perfectique sapientis. Sic item aequales de eo testati sunt: unde praeclarum illud Ciceronis de eo judicium. *Socratis vultus semper erat idem, cum mentis, a qua is fingitur, nulla fieret mutatio* (†). Hinc etiam celebratissima illa ἐγκρατεία viri. Quae virtus proxime est cum αὐτοκρατείᾳ conjuncta. Nam sibi sufficiunt maxime, minimeque a rebus externis, ab hominum gratiâ, a nominis famâ et celebritate, ab opibus et divitiis pendent, qui sibi plenissime imperare didicerunt. Unâ hi potissimum suâ virtute contenti sunt. Quod ipse apud Platonem nobili illâ in *Menexeno*

(*) Cic. *de Orat.* I. 54. (†) *Tusc.* III. 15.

sententiâ pronunciat. *"Οτῳ γὰρ ἀνδρὶ*, ait, *εἰς ἑαυτὸν ἀνήρτηται πάντα τὰ πρὸς εὐδαιμονίαν Φέροντα, ἢ ἐγγὺς τούτου, καὶ μὴ ἐν ἄλλοις ἀνθρώποις αἰωρεῖται — τούτῳ ἄριςα παρεσκεύαςαι ζῆν· οὗτός ἐςιν ὁ σώΦρων καὶ οὗτος ὁ ἀνδρεῖος καὶ Φρόνιμος* (*). His autem animadversis, via jam nobis strata videtur, ut de vitâ Socratis deque ancipite ejus famâ et existimatione non temere judicemus.

Latuisse diu in medio Atheniensium populo Socrates videtur. Non ita ejus, ut caeterorum fere illustrium in re publica vel philosophia virorum, dicta memorantur, quae ipsi puero aut adolescenti excidissent. Stupidus adeo a plerisque habitus videtur: habitus certe ab eodem illo, quem diximus, Zopyro est: quod Cicero notat: *Quid? Socratem nonne legimus, quemadmodum notaret Zopyrus, physiognomon, — stupidum esse Socratem dixit, et bardum, quod jugula concava non haberet: obstructas eas, et obturatas esse dicebat* (†)." Tam parum scilicet corporis specie commendabatur. Accedebat, quo non minus videtur a plerisque neglectus, ut pauper esset (§): tantum adeo aberat, ut, prouti sophistae, docendo congerere divitias conaretur, ut opum maxime ac divitiarum despectu, sophistis sese per totam

(*) *Menex.* 247. E. 248. A. (†) *De Fato.* C. 5.

(§) Diog. L. V. *Servus* perhibetur fuisse.

vitam extulerit. Itaque ingenii unice dotibus advertere civium animos potuit: nec mirer equidem, si, quod ab aliis item animadversum est (*), perversae sophistarum de virtute ac justitia doctrinae ad commovendum in eo veri justique studium, tum vero ad excitandum ejus ingenium, vim habuerint praecipuam. Nam qualecunque id fuit, quod cum aliis praeceptoribus, tum Anaxagorae deberet, plurimum sane, ut maximi quique viri, sibimet ipse debuit. Illa vero Sophistarum dicendi ars, qua virtutis omnis ac philosophiae principia labefactabant, una omnium maxime valebat eo, ut quidquid in ejus animo reconditum erat honestatis ac virtutis, in lucem prodiret, nec vero minus ipsius ingenium acueretur. Non enim simpliciter cum impetu et indignatione contradicendum erat: spretus ita rejectusque ab eloquentissimis hominibus fuisset atque a vulgo derisus. Subtili opus erat dicendi ratione; ille vero, missis verbis, de rebus quaerebat; abrumpebat continuo prolixas eorum orationes, ut interrogationes interponeret de rerum definitionibus, quo magis constaret, quibus de rebus et ipsi essent dicturi et adstantes audituri. Faciebat id autem mirâ illâ usus ipsique propriâ plane ironiâ, quasi illi essent omnium rerum peritissimi, ipse vero ignorantissimus.

(*) V. Heeren, *Werke.* Vol. XV. p. 368.

Haec videntur initia fuisse dialecticae illius, quam supra significavi, quaeque una maxime tum ad verum exquirendum, tum ad juvenes instituendos apta erat. Sic autem facile paulatim inter cives suos inclaruit. Nam Gorgiam, Thrasymachum, similesque doctissimos eloquentiae doctores percunctando aggressus, uti aggredientem eum videmus in Platonis dialogis, quidni sic adstantium risum, tum etiam admirationem excitaverit? Dictus ita primum sophista est, habitusque adeo omnium facile sophistarum acutissimus, quippe qui omnes simplici illâ percunctandi disputandique ratione confutaret: tum vero, quo magis suâ docendi viâ et ratione animum cepit Alcibiadis similiumque in civitate adolescentum, eo plures in civitate nactus est tum amicos, qui ipsum diligerent vehementer atque admirarentur, tum etiam, ut fit, inimicos, qui ipsius meritis laudibusque obtrectarent. Quodsi, his ita, ut prodita ab aequalibus sunt, consideratis, quaerimus, cur ille maxime vigente aetate, cum ab aliis comicis, ut Mnesilocho, Callia, Amipsia, tum ab Aristophane, ut vidimus, publice sit in scenâ traductus: nempe sophista esse existimabatur; omnes autem sophistas, nominatim etiam Prodicum (*) eâdem fabulâ perstrinxit Aristophanes. Tum vero, quippe Anaxa-

(*) *Nub.* vs. 360.

gorae inquirens atque explorans placita, in sacris dicebatur res novas moliri: idemque, cum juventuti etiam docendae excolendaeque miram illam, sophistis invisam maxime, disputandi rationem adhiberet, quae ad refutandum composita, omnes omnium sententias, quibuscunque tandem de rebus ac de gravissimis adeo agerent, evertere ac profligare videbatur, facile a comicis, certe ab Aristophane tamquam sophista, tanquam contemtor deorum, atque injustae orationis auctor in scena proponebatur. Ut autem id fieret probaretque plaudendo spectantium multitudo, faciebant cum alia, tum species viri, mira illa prorsus, tum vestitus; *ἀνυπόδητος* erat semper: tum etiam gestus motusque: *βρενθυόμενος* fere *καὶ τὼφθαλμὼ παραβάλλων* incedebat (*), tum vero maxime, quod nemo omnium minus se commendare populo studebat: ille enim *esse*, non *videri*, bonus ac patriae civiumque amans volebat. Caeterum quod *φροντιστήριον* attinet Socratis, quod in scena ab Aristophane spectatoribus propositum est, nullius unquam, fateor, philosophi disciplina magis, quam Socratis, a scholae angustiis abhorruit: in oculis ille civium habitabat, sermonesque palam cum omnis generis hominibus, tam indoctis quam doctis, in gymnasiis, in foro aliisque locis misce-

(*) *Symp.* 221. B Cf. Arist. *Nub.* vs. 221. B.

bat; sed erat idem, si quis alius Atheniensium, cognoscendi cupidissimus verique studiosissimus: disceptabat de nullis non rebus accurate, diligenter et insigni quadam judicii subtilitate: hujusmodi autem homines vulgus iisdem fere nominibus, quibus comicus Socratem, vocat, *ἀλαζόνας, ὠχριῶντας, μεριμνοφροντιςάς*; diciturque illa Socratis schola hoc ipso nomine apud comicum *φροντιςήριον, ψυχῶν σοφῶν φροντιςήριον.* Neque vero hoc negligamus. Latebat omnes illud, quod Socrati inerat praecipuum, vim dico divinam coercendi sese, qua vitia sibi innata compescebat: ipsa autem haec vitia, si qua pellucerent, apparebant omnibus. *Εὖ γὰρ ἴςε*, convivis in Agathonis Symposio dicit Alcibiades apud Platonem, *εὖ γὰρ ἴςε, ὅτι οὐδεὶς ὑμῶν τοῦτον γιγνώσκει* (*). Respicit autem in primis ad *αὐτοκρατὲς* illud viri, quod ipsi, ut ait, uni patuerat plane.

Haec igitur Socratis in civitate vita fuit. Quo autem minus a civibus suis, qualis esset, cognosceretur, hoc valuit item, ut opinor, quod plane erat a scribendo alienus. Nunquam ille libros scripsit: quod de nullo philosopho antiquitas tam certo, quod sciam, quam de Socrate asseveravit: *literam* adeo *nullam* reliquisse dicitur (†). Id autem et indoli conveniebat viri et vitae proposito.

(*) *Symp.* p. 216. C.   (†) Cic. *De Orat.* III. 16.

Nam, ut retinere se magis, quam, prouti alii, indulgere studiis suis naturalibus solebat, ita sophistis relinquebat omnem, quam dicendo scribendoque venabantur, gloriolam; ipse nec dicebat publice nec scribebat. Malebat quod apud Platonem in *Phaedro* ait, *in animis hominum scribere:* quod miscendis sermonibus cum nullo non hominum genere, non libris scribendis edendisque factitavit. Abstinendo omnino et sese coercendo vita Socratis fere tota continebatur. Et huc quidem referendum, indeque explicandum arbitror potissimum, quod amicis ille subinde aliisque narrare de daemonio suo solebat. Proprium ei tribuebat, ut retineret ipsum, raro vero, vel nunquam ad agendum excitaret. *Ab ipso Socrate*, ait Cicero, *in libris Socraticorum saepe dicitur, esse divinum quiddam, quod daemonion appellabat, cui semper ipse paruerit, nunquam impellenti, saepe revocanti.* Itaque comparat Maximus Tyrius cum Socratis illo genio Minervam apud Homerum, ubi retinet Achillem: Ἀχίλλευς — ἐν ἐκκλησίᾳ ϛρατιωτικῇ, σπώμενος τὸ ξίφος, ὡς παίσων, κωλύεται ὑπὸ δαιμονίου. Ἀθηνᾶν καλεῖ τὸ δαιμόνιον (*). Scilicet, cum divinam in se quandam vim sentiret, qua semet ipsum in moribus et omni vitae actione cohiberet, deo id tribuebat

(*) *De Div.* I. 54. (†) *Diss.* XIV. 5. p. 257.

quasi tutelari cuidam, qui sic ipsum regeret atque in sapientiae itinere ab erroribus averteret.

Sed, quod ab initio dixi, e factis maxime Socratem, non ex aliorum judiciis vel ipsius dictis judicandum esse, nunc tandem virum spectemus, quemadmodum non solum in vitâ privatâ, sed in gravissimis etiam Atticae civitatis rebus ac vicissitudinibus se gessit. In his nobis unus in paucis maxime sui potens, *αὐτοκρατής* apparebit.

SOCRATES,

QUEMADMODUM SE IN REBUS GRAECORUM PRAESTITIT.

Non ille, ut Solon, ut Themistocles, ut Pericles, agendo immortaliter de republica sua meritus est, sed bene de ea mereri constantiâ et invictâ virtute studuit. In pugna ad Delium, quum omnes fugerent, solus restitit hostibus. »Xenophontem, ut est apud Diogenem Laertium, cum ab equo deciderat, suscipiens servavit: *ὅτε καὶ πάντων φευγόντων Ἀθηναίων, αὐτὸς ἠρέμα ἀνεχώρει, παρεπιστρεφόμενος ἡσυχῇ, καὶ τηρῶν ἀμύνασθαι, εἴ τις οἱ ἐπέλθοι* (*). Quod sic enarrat in cognomine

(*) Diog. L. II. 23.

apud Platonem dialogo Laches: *ὡς ἐγὼ καὶ ἄλλοθί γε αὐτὸν ἐθεασάμην οὐ μόνον τὸν πατέρα ἀλλὰ καὶ τὴν πατρίδα ὀρθοῦντα· ἐν γὰρ τῇ ἀπὸ Δηλίου φυγῇ μετ᾽ ἐμοῦ συνανεχώρει· κἀγὼ σοὶ λέγω, ὅτι, εἰ ἄλλοι ἤθελον τοιοῦτοι εἶναι, ὀρθὴ ἂν ἡμῶν ἡ πόλις ἦν, καὶ οὐκ ἂν ἔπεσε τὸ τοιοῦτον πτῶμα* (*)." Sed in ipsa maxime civitate, in gravissimis illis rei publicae tempestatibus ac procellis, constantia viri et intrepida virtus patuit. Commisso ad insulas Arginusas praelio, accusabantur negligentiae duces, qui mortuos non sepelivissent. Quod quum, in tanta populi superstitione, aegerrime ferrent atque indignarentur omnes, decretum fecerunt subito, causâ nondum satis exploratâ, Athenienses, ut morte plecterentur duces. Hìc vero Socrates, qui epistatae munere fungebatur, unus omnium universo populo Atheniensi restitit ac morte afficiendos esse duces negavit. Xenophon, in re tradenda, mirâ simplicitate, sed quae sola tam generoso facinori conveniret, usus est. Quum Prytanes, sic rem exponit, se permissuros negarent, ut praeter legem in suffragia iretur, rursus adscendens Callixenus eandem ob caussam eos accusabat. Tum clamare populus, ut arcesserentur, quotquot assentiri nollent. *Οἱ δὲ Πρυτάνεις φοβηθέντες, ὡμολόγουν πάντες προθήσειν, πλὴν Σω-*

(*) Plat. *Lachete.* 181. A.

κράτους, τοῦ Σωφρονίσκου· οὗτος δ' οὐκ ἔφη ἀλλ' ἢ κατὰ νόμον ποιήσειν (*). Idem autem in *Memorabilibus*, ubi non historiam enarrat, sed de ipso Socrate agit, sic de eo refert: βουλεύσας γάρ ποτε, καὶ τὸν βουλευτικὸν ὅρκον ὀμόσας, ἐν ᾧ ἦν κατὰ τοὺς νόμους βουλεύσειν, ἐπιστάτης ἐν τῷ δήμῳ γενόμενος, ἐπιθυμήσαντος τοῦ δήμου παρὰ τοὺς νόμους ἐννέα στρατηγοὺς μιᾷ ψήφῳ τοὺς ἀμφὶ Θράσυλλον καὶ Ἐρασινίδην ἀποκτεῖναι πάντας, οὐκ ἠθέλησεν ἐπιψηφίσαι, ὀργιζομένου μὲν αὐτῷ τοῦ δήμου, πολλῶν δὲ καὶ δυνατῶν ἀπειλούντων· ἀλλὰ περὶ πλείονος ἐποιήσατο εὐορκεῖν, ἢ χαρίσασθαι τῷ δήμῳ παρὰ τὸ δίκαιον, καὶ φυλάξασθαι τοὺς ἀπειλοῦντας (†)." Ipse hac de re Socrates apud Platonem in *Apologia* sic refert. »Ego, ait, Athenienses, nullo adhuc publico functus sum munere, nisi quod in senatum sum lectus. Contigit autem, ut tribus mea Antiochis eo tempore praesidium obtineret, quo vos decem illos duces, quia navali pugna interemptos non sustulissent, condemnare simul omnes properastis, injuste sane, ut cunctis postea vobis apparuit. Τότ' ἐγὼ μόνος τῶν πρυτάνεων ἠναντιώθην ὑμῖν μηδὲν ποιεῖν παρὰ τοὺς νόμους, καὶ ἐναντία ἐψηφισάμην· καὶ ἑτοίμων ὄντων ἐνδεικνύναι με καὶ ἀπάγειν τῶν ῥητόρων, καὶ ὑμῶν κελευόντων καὶ βοώντων, μετὰ τοῦ νόμου καὶ

(*) Xenoph. *Hellen.* I. 7. § 9. (†) Idem. *Mem.* I. 1. 18.

τοῦ δικαίου ᾤμην μᾶλλόν με δεῖν διακινδυνεύειν, ἢ μεθ' ὑμῶν γενέσθαι, μὴ δίκαια βουλευομένων, φοβηθέντα δέσμον ἢ θάνατον (*)." Pariter invictam constantiam civitati probavit vir prudens et sapiens, quum omnes insano fere furore, ut susciperetur in Siciliam expeditio, urgerent. Hic denuo Socrates toti ferme populo restitit ac dissuasit expeditionem. »Alcibiades, narrat Plutarchus, Carthaginem somnians et Africam, dein harum accessione Italiam et Peloponnesum jam amplexus, tantum non *ἐφόδια τοῦ πολέμου* Siciliam ducebat; ac juventutem habuit statim suâ sponte spe arrectam: senes sic audiebant mira de eâ expeditione memorantes, adeo ut multi in palaestris ac circulis sedentes, figuram insulae, situm Africae et Carthaginis depingerent. *Σωκράτη μέντοι τὸν φιλόσοφον οὐδὲν ἐλπίσαι τῇ πόλει χρηστὸν ἀπὸ τῆς στρατείας ἐκείνης λέγουσι* (†)." Nec magis idem instantem vultum tyranni, quam populi iram, metuebat. Quum Socrati et decem aliis negotium dedissent tyranni, ut Leontem Salaminium ex Salamine vi ad se adducerent, Socrates insontem hominem Athenas ducere noluit (§).

Itero hic, quod alibi me dicere memini (**). Proprium Socrati erat non solum, ut non eodem,

---

(*) *Apol.* 32. A. B. C.
(†) Plut. *Alcib.* c. 17.
(§) Plat. *Apol. S.* 32. C.
(**) *Init. ph. Pl.* II. 1. 91. 94.

quo caeteri omnes, flumine abripi se ducique pateretur, sed etiam, ut huic sese flumini opponeret. Adulari populo sophistae solebant atque oratores; ille contra, vos, Athenienses, dicebat, vos ἐμοῦ ἀκούσεσθε πᾶσαν τὴν ἀληθείαν (*). Ornate dicere copioseque iidem consueverant oratores, quo magis suam sententiam populo persuaderent: ille vero quid vulgo placeret, quid displiceret, non reputabat: id spectabat unice, quod justum esset et reipublicae conduceret. Qua in re constanti animo perseveravit. *Vos me*, inquit, *Athenienses*, *consultore*, *numquam adulatore utemini.* Quae sane si consideramus cum facta viri, tum effata, intelligimus facile, quare multis in republica civibus displicuerit, illis maxime, qui auram popularem nitebantur captare. Intelligimus item, persuasisse sibi multos eo tempore Athenis, dignum capitali supplicio fuisse Socratem, quippe qui reapse in rebus gravissimis res novas moliretur; sed, quemadmodum id hodie sibi quisquam persuadeat, aliisque persuadere conetur, id, fateor, ejusmodi est, ut non intelligamus. Dixerim equidem, dignum eum fuisse, ut ipse judicabat, qui propter merita in rempublicam et cives suos, publice in Prytaneo aleretur (†).

(*) Plat. *Apol. S.* p. 17. B.

(†) Respicere me FORCHHAMMERI libellum: *Die Athener und Sokra-*

SOCRATES,

QUEMADMODUM IN PHILOSOPHIAE HISTORIA PRODIT.

Sed vir nobis tandem totus considerandus cognoscendusque est. Conjunctas cum insitis quibusdam naturae vitiis, admirabiles in ejus indole atque ingenio, dotes virtutesque animadvertimus, cum alias multas, tum praesertim miram illam

---

tes, nemo non videt. Diligenter autem in hoc argumento duae quaestiones distinguendae sunt; altera, num commiserit Socrates, quo dignus capitali supplicio videretur: altera, num dicendo agendoque ea spectaverit, quae Atheniensibus gravissime nocerent. Illa ad judices: haec ad Socratem pertinent: possit autem nobis Socrates, tamquam *civis*, condemnandus fuisse ab illis judicibus videri, cum eundem, tamquam *hominem*, tamquam humanitatis vindicem, admiremur et veneremur. Sed haec commiscentur fere. Forchhammerus de *judicio* datâ operâ Socratis agens, ipsum reprehendit atque exagitavit Socratem, quasi nobis hodie de viro sit existimandum, ut existimare de eo aequales debuerunt. Perversa judicandi ratio, aetate nostrâ a multis usurpata, nec vero perversa tantum, sed perniciosa. Nam si sic culpandus Socrates videtur, culpandi pariter rejiciendique sunt omnes, qui deinceps exstiterunt humanitatis religionisque instauratores et vindices: quod quominus agamus, pudor vetat ac magnorum virorum veneratio: tum vero, si quid aliud, hoc est sane, *virtuti nervos incidere*. Nos Socratis judicium Juris peritis explorandum relinquimus; sed, quo gravior est de ipso Socrate quaestio, eo magis laetamur, exstitisse apud nos virum eruditum, qui caussam Socratis naviter propugnaret, Cl. van Limburg Brouwer, *Apol. Socr. contra Meliti redivivi calumnias*. Gron. 1838. Cf. Luzacii oratio de *Socrate cive*, ejusdemque viri exquisitae doctrinae opus, *Lectiones Atticae*.

se compescendi vim, qua emendare se atque vitiis illis purgare solebat. Quae sane singula et universa tenenda nobis recte sunt, si de viro judicare, tam in privata, quam in publica vita, velimus. Verum, ut *philosophus* maxime Socrates fuit, ut philosophiae studio ac singulari plane philosophandi ratione nominis immortalitatem consecutus est, ita considerandus nobis in primis in philosophiae historiâ videtur. Speculum haec est, in quo cernere nobis viri imaginem totam licet.

Usurparunt disputandi rationem, ut supra significavimus, Academici, non ad veritatem justâ viâ indagandam, minus etiam, quo aptius juventutem erudirent, excitarentque in adolescentibus veri amorem, sed ad dubitandum. Qua in re Socratem retulerunt plane, qualis ille identidem in Platonis dialogis occurrit, evertens interrogando disputandoque, quae ab aliis posita fuerant, magisque sophistam, quam philosophum agens: unde ars illa exstitit in utramque partem disserendi, ab oratoribus frequentata maximopere. Sed nos, ut Socratem, non qualis in philosophia fuisse *videtur*, sed qualis *fuit*, cognoscamus, ipsam viri doctrinam consideremus.

Hominem haec spectat maxime, ut, quemadmodum sit ad virtutem et honestatem adducendus, teneamus; ducebat autem initium a celebratissimo

praecepto: γνῶθι σεαυτόν (*). Quaeritabat ille fere, teste Xenophonte, quid pium esset, quid impium, quid pulcrum, quid turpe, quid bonum, quid malum, quid justum, quid injustum: hoc agens praecipue, ut rectum ad sapientiam iter inveniret. In quo perscrutandi hominis studio virum agnoscimus, qui non ita facile, naturae vitio, sui compos factus, dudum diligenterque semet ipsum attendit atque exploravit: sic autem, quid homini esset, ut ad virtutem et sapientiam perveniret, agendum, perspicere studuit. Rogatus Socrates a quopiam, ut Cicero narrat, cujatem se esse diceret; *mundanum*, inquit; totius se enim mundi incolam et civem arbitrabatur (†). Nec vero ita mundanus erat, ut recentiore aetate cosmopolitae fuerunt, qui consultum irent universo humano generi, se vero ac cives suos negligerent; prospicere primum et maxime civitati suae studebat: sic autem prospiciebat, ut adolescentum animos vanis opinionibus ac fastu liberaret et sic purgatos optimarum rerum studio atque ardore inflammaret. Id cum ageret summo studio, dictus a Veteribus est, primus philosophiam devocasse e coelo: quod tamen recte interpretandum. Nam, ut inchoarunt fere poetae, quod perfecerunt philosophi, ita proprie primus, qui id ageret, Aristophanes fuit. Ipsum hic per-

(*) De hoc praecepto eleganter nuperrime disseruit Karstenus meus *Symb. Liter.* Vol. II. p. 57 sqq.

(†) *Tusc.* V. 37.

strinxerat Socratem, quum totus in sublimibus versaretur Anaxagorae studiis. Sed Socrati tribuendum hoc est, quod philosophiam, avocari jam de coelo coeptam, recte excoleret, e principiis, e divino in primis de cognitione sui praecepto duceret, adaptaret hominum moribus gravissimisque civitatis rebus. Quam ob rem recte ab omnibus dictus est in urbibus collocasse philosophiam et coëgisse de vita et moribus, rebusque bonis et malis quaerere. Et vero is fuit Socrates, qui unus omnium maxime virtutis ac justitiae patrocinium susciperet, quibus destitutam nec domum stare posse nec civitatem contendebat. Quid plura? Qui talis est doctrinae auctor, qui eam publice est professus, qui eam semel maturiore aetate professus, sic tenuit, ut ab ea discederet nunquam, eandemque morte confirmaret, nae is, si quid video, qualicunque tandem specie, intus bonus vir, idemque bonus civis fuit. Dici de Socrate, quod de paucis philosophis potuit, congruere ejus philosophiam prorsus cum ipsius indole, ut, quo eam magis habemus perspectam, eo certius de ipsius auctore existimemus, quoque interius viri indolem perspexerimus, eo rectius nobis liceat de ejus philosophia judicare. Sed sectas consideremus item, quas viri doctrina protulit. Universas illas videbimus, quamvis a se invicem diversas et contrariam adeo, ut videtur, doctrinam profitentes, unam maxime spectasse

vim hominis moralem, tum vero proprium illud Socrati, quod diximus, τὸ αὐτοκρατές, verissimamque ἐγκρατείαν retulisse.

Discipulorum, quos nactus philosophus est, magna fuit varietas. Nam, uti Cicero animadvertit, *quod ex illius variis et diversis et in omnem partem diffusis disputationibus, alius aliud apprehenderat; proseminatae sunt quasi familiae dissentientes inter se, et multum disjunctae et dispares, cum tamen omnes se philosophos Socraticos et dici vellent, et esse arbitrarentur* (*). Sed in tanta et discipulorum et sectarum varietate idem nobis apparet studium moralis philosophiae. Dissenserunt de ejus principio et finibus: Cynici bonorum finem *virtutem*, Cyrenaici *voluptatem* posuerunt. Sed primum, quod Plato jam monuit, bonum spectabant utrique, dissentiebant de eo, quod in rebus bonis *summum* esset (†). Tum vero, sive summum illud haberent *virtutem* sive *voluptatem*, conjunctum intelligebant cum ἐγκρατείᾳ. Quod e Cynicorum itemque Cyrenaicorum agendi vivendique ratione patet. Nam Antisthenes, Diogenes, Crates, quid magis in paupertate contenderunt, quam ut sui essent compotes, sibi imperarent, non rebus se sed sibi res subjicerent? Quae ratio pariter et Aristippi et

(*) *De Orat.* III. 16. (†) *De Rep.* VI. 505. B. C.

Cyrenaicorum fuit. In alia hi omnia discedebant, ut voluptates, divitias, vitaeque delicias magno haberent loco: veruntamen tenebat fere illud Aristippus: ἔχω, οὐκ ἔχομαι. Utebatur lubenter et fruebatur, quibus Dionysius ipsum cumulabat, muneribus, sed, ut teneri se illis animadvertebat, metuens, ne ita esse sui compos, αὐτοκρατής, desineret, repudiabat illa. Itaque in extremis istis, quae utrique, et Cynici et Cyrenaici, persequebantur, erat semper, quo in placitis, in moribus, in vitae consuetudine magistrum referrent. Sed illas item spectemus sectas, quae ex his ortae postea sunt, Stoicam et Epicuream. Res physicas illae tractarunt denuo, quarum principia ab Heraclito et Democrito duxerant. Socrati vero uni omnium maxime τὸ αὐτοκρατὲς, quod profitebantur, debuerunt. Recte id vidit Anglicus historiae Graecae scriptor, Gillies. »Quamvis, ait, repugnarent sibi invicem Stoici atque Epicurei, conveniebant tamen in eo, quod suam utrique philosophiam viam esse putarent felicitatis summae. Utrique in sapiente, quem fingebant, plenam requirebant in studia omnia et affectus auctoritatem: utrique existimabant, hac illum vitâ supremam posse felicitatem assequi. Et Zeno et Epicurus doctrinam rejiciebat de praemiis et poenis in altera quadam vita, quippe ad suam philosophiam non necessariam: uterque autochiriam probabat: uterque gloriabatur felicitate,

quae Deorum esset felicitati par (*). Longius fere discipulus, quod vulgo dicitur, quam magister, procedit, nec raro ita ad absurda proruit; quod in Cynicis et Cyrenaicis, magisque etiam in Stoicis et Epicureis, ratione habita Socratis, cernitur. Abiit apud istos magistri ἐγκρατεία in αὐταρκείαν, non eam, quam ille probaverat, ut quis, missis divitiis, honoribus, voluptatibus, sua se virtute involveret: sed quae cum superbiâ omniumque et hominum et rerum despectu esset conjuncta. Veruntamen, quod moralis philosophiae principium attinet, fuisse illud in Socratis doctrinâ prae caeteris omnibus germanam ἐγκρατείαν, ex eorum doctrinis, qualibuscunque tandem, patet dilucide. Idem dicendum de sectatoribus Socratis videtur, quod de ejus philosophia dixi. Dubitamus, utrum magis ex illorum placitis Socratis ingenium moresque efficiantur, an indoles viri magis ad percipienda penitus et illustranda illorum placita valeat. Illud extra omnem dubitationem positum est, elucere dominarique tam in Socraticis sectis, quam in philosophia Socratica, ipsius Socratis ingenium.

Quodsi e fructibus arborem, ex operibus auctorem cognoscere velimus, considerandi nobis prae caeteris omnibus maxime germani Socratis disci-

(*) Gillies, *Hist. of Greece*. Vol. IV. p. 432.

puli sunt, Xenophon et Plato. Nam uterque id deditâ operâ egit, ut, cum Antisthenes et Aristippus in extrema omnia abirent, ipsum illi magistrum cum agendo referrent tum scribendo exprimerent. Et Xenophon quidem sic se ad Socratis effigiem informavit, ut ingenium moresque doctoris in omni ipsius cogitandi sentiendique ratione paterent: quod scriptis suis omnibus probavit nobis. Plato praeter Socratem alios sectatus est philosophos, Megaricos, Eleaticos, Pythagoreos: ipsos adiit, cognoscendi caussâ, Aegyptios Sacerdotes. Veruntamen quodcunque aliunde suscipiebat, ad Socratis id rationem conformavit, ut ingenio doctrinaque *Socraticus* esset philosophus. Quo igitur cognoscere interius pleniusque utrumque hunc Socratis alumnum praestantissimum conati fuerimus, eo verius nobis de ipso Socrate statuere licebit. Praeterea, ut pro naturarum ingeniorumque diversitate, ambo illi diversa in magistro cum admirati sunt, tum scribendo expresserunt, ita similia in utriusque studiis, opinionibus, sententiis, placitis item decretisque gravissimis, multa reperiuntur, quibus observatis diligenter, non possumus non inde, qualis ingenio animoque et ipsâ philosophandi ratione Socrates fuerit, efficere. Sunt in his praecipua: pulcri bonique studium, veritatis amor, placita de amore, de animorum immortalitate, de divinâ naturâ, tum vero omnium

maxime veritatis justitiaeque vindicandae ardor. De singulis operae pretium est paucis quaerere.

Aristippus τὸ καλὸν, τὸ ἀγαθὸν Antisthenes expetebat unice; Xenophon vero et Plato utrumque amplectebantur; esse negabant pulcrum, quod non idem bonum esset: illud aiebant perfectum esse, quod pulcrum esset bonumque: unde virtus ab utroque dici καλοκἀγαθία solebat. Veri autem amor ut Xenophontis commendatur philosophiâ, ita dominatur plane in omni philosophiâ Platonis. Nam juncta cum eo est, imo exstitit inde tota Platonis de ideis doctrina, locus princeps in gravissimis philosophi placitis. Rivuli hi sunt purissimi, in quibus facile fontis ubertatem puritatemque agnoscas. Sed de placitis videamus utriusque philosophi. Amoris disciplinam, τὴν ἐρωτικὴν, qua coelestis distinguebatur et vulgaris amor, ut adumbravit in scriptis Xenophon, ita Plato, tamquam omnis philosophiae moralis principium, tradidit exposuitque diligentissime; dixerat autem Socrates, hac se disciplinâ maxime gloriari. Animorum immortalitatem attigit identidem Xenophon: Plato in Phaedone aliisque dialogis gravissimis argumentationibus probavit atque evicit; quam autem rem sibi magis persuaserat Socrates? Quid dicam de divina natura, quam primus in luce posuisse Socrates videtur? Certatim hanc uterque ille germanus viri discipulus

a philosophorum cavillationibus, Plato adeo a vulgi superstitione vindicavit. Quod autem postremum memoravi, veritatis justitiaeque vindicandae ardorem, exsecrare solebat Socrates, qui primum haec naturâ cohaerentia, utilitatem et honestatem, opinione distraxissent (*). Xenophon vero et Plato quid philosophando scribendoque magis constantiusque spectarunt, quam, ut a Sophistarum artibus argutiisque justitiae caussam defenderent? *Politiam* adeo Plato, opus palmarium, hoc scripsit consilio, ut nullam esse probaret sive hominis sive civitatis felicitatem, nisi quae cum virtute et justitia esset conjuncta: quin etiam, efficere justitiam, ut qui miserrimus esse hominum videretur, esset revera felix. Quis est tandem, qui hanc omnem contemplatus animo Xenophontis pariter ac Platonis doctrinam, non agnoscat in Socrate, communi utriusque doctore, cum pulcri venustique sensum acerrimum, tum parem veritatis virtutisque amorem, tum vero animum, rerum humilium et fluxarum contemtorem, sublimium divinarumque admiratorem? Nec vero haec ambo tanquam sua prodiderunt placita, quibus scilicet efferrent sese, quasi superantes magistrum; tribuerunt illa Socrati. Socratem adeo Xenophon in *Memorabilibus*, in *dialogis* Plato

(*) Cic. *De Off.* III. 3.

haec tradentem induxit. Similiter posteri fere. Quicunque post Socratem naviter in morum doctrinam incubuerunt, tractare se *Socraticam* philosophiam professi sunt. *Parens* ille omni aevo verissimae philosophiae dictus ab omnibus habitusque est.

CHARACTERISMUS SOCRATIS.

Qualis indole atque ingenio Socrates fuerit, e scriptis de eo monumentis, ex ipsius de se dictis, tum vero e rebus ab eo in republica gestis, omniumque maxime e philosophia viri ac partibus, quas in historia philosophiae habuit, sic, uti facere instituimus, effici potest. Nos in his disquisitionibus nec laudare virum, nec, quod multis fere placuit, culpare et criminari voluimus. Ipse, qualis fuit, qualem se in utramque partem spectandum dedit, talis nobis pro veritatis studio, quod nostrae est aetati proprium, describendus ac veluti adumbrandus pingendusque in lectorum gratiam videbatur. Quod qualicunque modo tentatum a nobis atque inchoatum, si quis persequi ac perficere velit, is legat Platonem. Nam in Xenophonte, quod verissime dixit Wyttenbachius, *imago est Socratis, vere et egregie expressa, sed ima-*

go: in Platone est ipse Socrates, nisi materiâ, certe formâ et ratione: spirat, movetur, agit, loquitur, legentem animat, et in actionis societatem inducit (*). Fuit nempe Plato mimographus: non colloquia, quae vulgo dicuntur, sed dialogos, imo mimos ac dramata scripsit ad exemplum maxime Sophronis et Aristophanis, quos, ut Veteres prodiderunt, in deliciis habebat. Exprimere iccirco, quod facere inprimis mimographi et comici solent, mores ipsamque cogitandi et agendi rationem eorum voluit, quos in dialogis dicentes agentesque inducebat; in his autem cum partes maximas omnium Socrati tribueret, hunc praecipue repraesentare nobis totum studuit. Caeterum in virtutibus praedicandis viri, vitia non occultavit. Sic apud eum identidem loquitur Socrates, ut hominem in eo agnoscamus, naturâ libidinosum ac voluptarium: quamquam idem in *Phaedro* et *Symposio* amorem ad optimarum rerum studia refert. Tum etiam, quod mentis attinet acumen, quo excelluisse constat Socratem, sophistam ille in Platonis dialogis agit nonnunquam, sic autem agit, ut ipsos Sophistas, quibuscum colloquitur, longe longeque argutando artibusque sophisticis vincat. Vitia haec Socratis fuerunt, optimae stirpis, ut antiqui voca-

(*) Praef. *Select.* p. 34.

bant, *παραβλαςήματα*, luxuriantis ingenii peccata, quae matura aetate correxit (*); sed quorum vestigia in ipso, ut fit, permanserunt perpetuo. Quid multa? Xenophon de Socrate scripsit, ut eum defenderet ab accusatoribus, indulsitque sibi in optimi magistri virtute et sapientia praedicanda; sed Plato, ut scriptor dramaticus, cujus erat totum nobis hominem adumbrare, talem exprimere dramatibus suis Socratem studuit, qualis ipse indole, ingenio, moribus, agendi dicendique consuetudine fuerat. Et vero, si quid video, idem ille Platonis Socrates, quemadmodum vivit agitque apud eum, tantas agere in philosophia, in ipsa adeo humanitatis historia, partes, quantas egit, potuit; Xenophonteus vero Socrates non potuisse videtur (†).

Quamobrem, cum ipsum denique Socratem, prouti fuit egitque, ostendere lectoribus velim, aptiorem huic scriptioni finem inponere non possum, quam exhibenda effigie viri, quam, excellentis pictoris instar, in dialogis adumbravit Plato. Exstat autem illa in *Symposio* praecipue, nobilissi-

(*) Wytt. *Vita Ruhnk.* 259.

(†) Sic hodie aliis placere intelligo. V. Brandis, *Grundlinien der Lehre des Socrates.* Rhein. Mus. Vol. I. Dissen. *De philosophia morali in Xenoph. de Socrate commentariis.* Gött. 1812. Wiggers, *Sokrates als Mensch, Bürger und Philosoph.* Neustrelitz 1811, S. 184. § 191. Hegels *Werke.* Th. XIV. § 124, quos citat Tholuck, *die Glaubwürd. der Evang. Gesch.* p. 323.

mo loco, sed qui hic nobis ex disquisitionibus nostris interpretandus declarandusque videtur.

Nam postquam in Agathonis convivium illud comessabundus vinoque concitatus Alcibiades venerat, quo fiebat, ut summa uteretur παῤῥησίᾳ, rogatus hic ab Eryximacho, ut Socratem laudaret, »faciam, inquit, sed ita, ut quamvis jocari videar, vera dicam. Laudare autem virum, convivae, per imagines conabor. Ille quidem suspicabitur, ad ridiculum me convertere sermonem: sed erit veri, non ridiculi caussa, imago. Dico, Socratem persimilem esse Silenis illis, qui in sculptorum tabernis sedent, fistulas tibiasve tenentes: οἳ διχάδε διοιχθέντες φαίνονται ἔνδοθεν ἀγάλματα ἔχοντες θεῶν: dico autem illum Satyro Marsyae similem esse (*).” Oculis ita nostris veluti subjicit Plato, quae affirmaverat de natura Socratis physiognomon ille, Zopyrus, quum deditum eum esse nulli non voluptatum libidinumque generi contenderet: nil aptius ad haec exprimenda Silenorum ac Satyrorum imagine, quam reapse adeo Socrates quodammodo capite ac vultu referebat. Sed pergat Alcibiades.

»Illis igitur te adspectu persimilem esse, ne tu quidem, o Socrates, negabis; in caeteris autem te referre illos, deinceps audi. Procaxne es, an

(*) *Symp.* 215 A.

non es? Si nolis confiteri, testes adducam equidem. Sed nonne etiam tibicen es longe illo admirabilior? Ille enim instrumentis demulcet hominum animos divinâ illa oris vi: tu autem in hoc duntaxat ab illo differs, ὅτι ἄνευ ὀργάνων ψιλοῖς λόγοις ταυτὸν τοῦτο ποιεῖς (†)." Talis nempe prorsus erat admirabilis illa Socra'is in sermonibus vis. Non orator ille erat, qui dicendo probaret audientibus, arte se eloquendi excellere, quo magis hi ipsum suspicerent ac laudibus celebrarent: brevibus utebatur interrogatiunculis et vocibus de medio sumtis; sed his efficiebat, ut qui responderent, in semet ipsos respicerent: quales essent, quidque ipsis ad bene cogitandum beneque agendum et vivendum deesset, perspicerent: sic autem optimarum rerum studio atque amore inflammarentur. Quod suo ipse usu et experientiâ declarat Alcibiades. »Ego, viri, inquit, nisi plane viderer ebrius esse, dicerem vobis, interposito jurejurando, quemadmodum ipse fere hujus sermonibus affectus sim afficiarque etiamnunc. Ὅταν γὰρ ἀκούω, πολύ μοι μᾶλλον ἢ τῶν κορυβαντιώντων ἥ τε καρδία πηδᾷ, καὶ δάκρυα ἐκχεῖται ὑπὸ τῶν λόγων τῶν τούτου· ὁρῶ δὲ καὶ ἄλλους παμπόλλους τὰ αὐτὰ πάσχοντας. Periclem vero aliosve excellentes oratores audiens, bene

(*) *Symp.* 215 B. C.

illos verba facere existimavi, sed tale quid mihi nunquam accidit: οὐδ' ἐτεθορύβητό μου ἡ ψυχὴ, οὐδ' ἠγανάκτει ὡς ἀνδραποδωδῶς διακειμένου· ἀλλ' ὑπὸ τουτουῒ τοῦ Μαρσύου πολλάκις δὴ οὕτω διετέθην, ὥςέ μοι δόξαι μὴ βιωτὸν εἶναι ἔχοντι ὡς ἔχω." Est autem haec, quam sibi optimus quisque orator maxime expetat, dicendi vis. Demosthenem laudarunt omnes omni aevo, quicunque artem dicendi tradiderunt, ejusque praestantiam contineri existimarunt verborum, quam vocarunt, *granditate:* ego vero dicendi simplicitatem maxime in viri Philippicis admiror. Sed talis illa est, qualis in Socratis sermonibus. Efficit dicendo, ut in semet ipsos Athenienses mentis oculum convertant: attendant, quam negligenter res egerint: videant, negligentià hac et socordià factum esse, ut dominetur in ipsos Philippus. Quod postquam effecit, exponit deinceps, quemadmodum semet ipsos corrigentes, res suas restituere possint ac facinora perpetrare, ipsorum majoribus digna. Socratica haec est in Demosthenis orationibus oratio: eàque factum unice est, ut excitaret ex illo sopore cives suos, hique secum invicem virtutis ac fortitudinis certamen inirent. Id autem perficere orator summus nec *granditate* verborum neque exquisitissimis quibusque eloquentiae artibus potuisset. Animadvertenda haec maxime sunt nobis, si penitus cognoscere tum

Demosthenem tum Socratem velimus (*). Sed, quo Socratici sermonis vim percipiamus interius etiam, haec attendamus item, quae addit illis Alcibiades: *καὶ ἔτι γε νῦν*, inquit, *ξύνοιδα ἐμαυτῷ, ὅτι εἰ ἐθέλοιμι παρέχειν τὰ ὦτα, οὐκ ἂν καρτερήσαιμι, ἀλλὰ ταυτὰ ἂν πάσχοιμι· ἀναγκάζει γάρ με ὁμολογεῖν, ὅτι πολλοῦ ἐνδεὴς ὢν αὐτὸς ἔτι, ἐμαυτοῦ μὲν ἀμελῶ, τὰ δ' Ἀθηναίων πράττω.* Vi ergo, quasi adversus Sirenum cantus, obturans aures, hunc fugio et vito, ne apud eum sedens consenescam. Accidit autem mihi hoc coram homine, quod haud facile quis putet mihi accidere, ut pudor me teneat cujuscunque viri; me vero hujus unius pudor tenet. Conscius enim mihi sum, refragari me non posse, facienda esse, quae me ille jubeat, ut vero ab eo discessero, populari me ambitione superari. Desero igitur illum et fugio: quodsi ipsum intueor denuo, promissorum me pudet: ut saepius cupiam, e vita eum discedere; rursus vero, si id acciderit, scio me longe id iniquius toleraturum: quamobrem, quo me vertam, aut quemadmodum illo utar homine, nescio (†)."

Quam autem nos in Socratis indole animadvertimus, conjunctam cum insitis vitiis, divinam,

---

(*) Cff. quae hac de re monui *Init.* Vol. II. Pars I. p. 84.

(†) *Symp.* 216 A.

qua se continebat regebatque, *αὐτοκρατείαν*, hanc item suo usu et experientiâ Alcibiades in eâdem magistri verâ, quamvis ludicrâ et festivâ laudatione probat ac declarat. Narrat, quemadmodum sollicitaverit aliquando Socratis animum, ut sibi gratificaretur. Dixisse se, ait: *ἐμοὶ μὲν γὰρ οὐδέν ἐςι πρεσβύτερον τοῦ ὡς ὅτι βέλτιςον ἐμὲ γενέσθαι· τούτου δὲ οἶμαί μοι συλλήπτορα οὐδένα κυριώτερον εἶναί σου· ἐγὼ δή τοιούτῳ ἀνδρὶ πολὺ μᾶλλον ἂν μὴ χαριζόμενος αἰσχυνοίμην τοὺς φρονίμους, ἢ, χαριζόμενος, τούς τε πολλοὺς καὶ ἄφρονας.* Ad haec respondisse Socratem *εἰρωνικῶς καὶ σφόδρα ἑαυτῷ εἰωθότως* refert. *Ὦ φίλε Ἀλκιβιάδη, κινδυνεύεις τῷ ὄντι οὐ φαῦλος εἶναι, εἴπερ ἀληθῆ τυγχάνει ὄντα ἃ λέγεις περὶ ἐμοῦ, καί τις ἔς' ἐν ἐμοὶ δύναμις, δι' ἧς ἂν σὺ γένοιο ἀμείνων — ἀλλ', ὦ μακάριε, ἄμεινον σκόπει, μή σε λανθάνω οὐδὲν ὤν· ἥ τοι τῆς διανοίας ὄψις ἄρχεται ὀξὺ βλέπειν, ὅταν ἡ τῶν ὀμμάτων τῆς ἀκμῆς λήγειν ἐπιχειρῇ· σὺ δὲ τούτων ἔτι πόῤῥω.* His autem auditis, quae molitus sit, narrat; addit vero solemnibus verbis: *εὖ γὰρ ἴςε, μὰ θεοὺς, μὰ θεὰς, οὐδὲν περιττότερον καταδεδαρθηκὼς ἀνέςην μετὰ Σωκράτους, ἢ εἰ μετὰ πατρὸς καθηῦδον, ἢ ἀδελφοῦ πρεσβυτέρου* (*).

Sed nos ad comparationem redeamus, qua Si-

(*) *Symp.* 218 D. 219 D.

lenis esse similem Socratem dixit. Intelligebat formas illorum, prouti in sculptorum officinis exstabant, pretiosissimis rebus asservandis destinatas, quae, intus cavae, *Deorum* continerent *imagines.* Sic nempe se res habet, Nil magnopere Socrates habebat, quo se externâ speciē commendaret, nec formam, nec eloquentiam, nec facultates, quibus regeret populos, nec caeteras, quibus elucebant alii, sive corporis sive ingenii dotes; sed intus, intus, inquam, *aurum* aderat, quod latebat vulgares homines, discipulos vero viri et familiares, qui admissi ab ipso ad interiora sacra fuerant, non latebat. Id vero, quale fuerit, divulgare non dubitat Alcibiades. Vim Socrati propriam commemorat divinam, qua ego, inquit, fieri melior debueram. Intus Socrati inesse dicit pulcritudinem admirabilem quandam, sua forma et pulcritudine longe longeque superiorem: hanc sibi spernendam, illam unice expetendam ducit: alteram autem cum altera permutare, id demum esse ait, τῷ ὄντι χρύσεα χαλκείων διαμείβεσθαι: sic enim licere pro specie pulcri veritatem assequi. Sed haec vis mira, haec pulcritudo qualis fuerit, age, plenius nobis Alcibiades explicet. »Intelligitur, ait, e sermonibus viri. Videntur illi continuo absurdi et ridiculi. Asinos loquitur stupidos, fabrosque aerarios et sutores, semperque his iisdem usus, eadem

dicere videtur, ut imperitus nec satis perspicax homo verba illa irrideat, *διοιγομένους δὲ ἰδὼν ἄν τις, καὶ ἐντὸς αὐτῶν γιγνόμενος, πρῶτον μὲν νοῦν ἔχοντας ἔνδον μόνους εὑρήσει τῶν λόγων, ἔπειτα θειοτάτους, καὶ πλεῖςα ἀγάλματα ἀρετῆς ἐν αὐτοῖς ἔχοντας, καὶ ἐπὶ πλεῖςον τείνοντας, μᾶλλον δὲ ἐπὶ πᾶν ὅσον προσήκει τῷ μέλλοντι καλῷ κἀγαθῷ ἔσεσθαι* (*).

Hic demum, ni fallor, verissimus est Socratis characterismus. Nos ei subjicimus, quod Alcibiades item in describendo viro non praetermisit, hominem plane *singularem* Socratem fuisse. Multa sunt alia, ait, et mirabilia, quae celebranda in viro videantur, sed talia sunt, qualia in aliis item hominibus inveniantur; *τὸ δὲ μηδενὶ ἀνθρώπων ὅμοιον εἶναι, μήτε τῶν παλαιῶν μήτε τῶν νῦν ὄντων, τοῦτο ἄξιον παντὸς θαύματος.* Alios cum aliis comparare licet, *οἷος δὲ οὑτοσὶ γέγονε τὴν ἀτοπίαν ἄνθρωπος, καὶ αὐτὸς καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ, οὐδ' ἐγγὺς ἂν εὕροι τὶς ζητῶν, οὔτε τῶν νῦν, οὔτε τῶν παλαιῶν· εἰ μὴ ἄρα οἷς ἐγὼ λέγω ἀπεικάζοι τὶς αὐτόν· ἀνθρώπων μὲν μηδενὶ, τοῖς δὲ Σειληνοῖς καὶ Σατύροις, αὐτόν τε καὶ τοὺς λόγους* (†).

Talis igitur Socrates fuit. Fuerunt facile ejus aetate et nullo non tempore Athenis, qui pariter essent mente animoque *αὐτοκράτορες*: fuerunt for-

---

(*) *Symp.* p. 221 E. (†) p. 221 C.

tasse alii, qui pariter *Φιλόκαλοι* essent et *καλοκἄγαθοι ἄνδρες*: fuerunt item alii fortasse, qui pari essent ingenii acumine, pari disserendi subtilitate, pari discendi, cognoscendi, quin etiam semet ipsos cognoscendi studio: nec defuisse ulla aetate sive Athenis, sive aliis in terris videntur, qui pari virtute veritatem et justitiam vindicarent; sed qui sic, ut Socrates, conjunctas has ingenii animique dotes ac virtutes haberet, qui sic eas, ut ille, conjunctim et vivendo et philosophando proderet, sic eas item, ut ille, ad humanitatis meliorisque religionis caussam provehendam adhiberet, hujusmodi virum repertum fuisse, praeter illum, neminem arbitror. Propria scilicet ipsi *divina* illa inerat, quam perspexit in eo Plato, *animi vis et pulcritudo.*

QUAESTIONES ARISTOPHANEAE.

Est deus in nobis.

Haec habui, Sodales conjunctissimi, quae ad vos de Socrate scriberem. Juvat autem nonnihil etiam de Aristophane, Socratis ratione habita, quaerere: primum, quid egerit ille maxime *Nubibus* conscribendis: deinceps, quare Socratem in hac fabula, non Sophistarum aliquem, exagitaverit: porro, quare haud displicuisse Atheniensium populo fabula videatur: tum vero praecipue, quatenus dici Aristophanes Socratis ac Platonis prodromus possit, quaque in re hi illum longo post se intervallo reliquerint. Quibus explorandis solvendisque quaestionibus, non solum, ut auguror, de Socrate ejusque philosophia rectius etiam subliniusque existimare discemus, sed viam quoque patefaciemus nobis, qua ad Platonem et sublimem divinamque, ut dici amat, Platonis philosophiam dijudicandam perveniamus.

I.

Quo spectant maxime Aristophanis Nubes?

Alia fuerunt longeque majora veterum comicorum, quam recentiorum, in conscribendis fabulis, consilia. Nam cum hi nobis mores hominum vitamque privatam repraesentent, antiqui illi et publicam vitam et res civitatis gravissimas attigerunt. Quâ in re vehementer nocuerunt optimorum etiam civium famae et existimationi; veruntamen cum vitia subinde reipublicae latentia aperuerunt, tum perditos item cives, qui ad pessima quaeque plebem trahebant, ad veram populi salutem perstrinxerunt publice. Ipsi adeo comici poëtae in parabasibus, oratorum plane instar, populum alloquebantur, eratque eorum oratio non minus, quam Periclis primum ac deinde Demosthenis, ad commovendam civitatem efficax. Itaque haud ignotum cum in aliis populis Graecis, tum in ipsâ regis Persici aulâ, Aristophanis erat nomen, cujus quippe fabulae in res Atheniensium civiles et politicas vim habebant gravissimam.

Οὕτω δ' αὐτοῦ περὶ τῆς τόλμης ἤδη πόῤῥω κλέος ἥκει,
ὅτε καὶ βασιλεὺς, Λακεδαιμονίων τὴν πρεσβείαν βασανίζων
ἠρώτησε πρῶτα μὲν αὐτοὺς, πότεροι ταῖς ναυσὶ κρατοῦσιν.

εἶτα δὲ τοῦτον τὸν ποιητὴν, ποτέρους εἴποι κακὰ πολλά
τούτους γὰρ ἔφη τοὺς ἀνθρώπους πολὺ βελτίους
γεγενῆσθαι,
καὶ τῷ πολέμῳ πολὺ νικήσειν, τοῦτον ξύμβουλον
ἔχοντας (*).

Salutem autem populi sui in primis spectavit Aristophanes, quum *Nubes* ederet. Nam eo valebat in primis comici consilium, ut cum caussam tueretur avitae religionis, tum palam faceret omnibus, quo prava adduceret juvenum disciplina, illa praesertim, qua et Deos contemnere et injuste vivere atque agere discerent. Sed ut patet hoc satis ex omni nostra superiore disputatione, ita illud quaerendum nobis deinceps est, quare Socratis personâ comicus, non alius cujusdam sive Sophistae, sive oratoris, ad caussam religionis ac justitiae vindicandam usus sit.

II.

Quare Socratem in hac fabula Aristophanes, non Sophistam aliquem, exagitavit?

Erat maxima comicorum illâ aetate *παῤῥησία*, ut non solum illustres in civitate viros adorirentur, sed ne ipsi quidem populo parcerent. Exprobrabant nonnunquam civibus suis pessima, quae in comi-

(*) Arist. *Acharn.* vs. 646.

tiis probaverant, decreta, ut legentes nos eorum fabulas, ipsas nobis legere Demosthenis orationes videamur. Veluti quod populo exprobrat Aristophanes, cum ducem elegisset Cleonem. Φασὶ γὰρ, ait:

Φασὶ γὰρ δυσβουλίαν
Τῇδε τῇ πόλει προσεῖναι· ταῦτα μέντοι τοὺς θεοὺς
Ἅττ' ἂν ὑμεῖς ἐξαμάρτητ', ἐπὶ τὸ βέλτιον τρέπειν (*).

Idem postea ubivis in Philippicis Demosthenes Atheniensibus libere objecit. Veruntamen, in summâ illâ dicendi libertate, caute tamen non attingebant sive superstitionem sive praejudicatas inveteratasque opiniones, tum cavebant, ne ea docerent aut commemorarent, quae vulgi captum superarent: perstringebant adeo in populi gratiam, qui horum alterutrum tentarent. Utrumque autem cum facere Socrates videretur, certatim hunc comici in scena exagitarunt. Sed operae pretium est, rem paulo distinctius exponere.

Quaesitum saepenumero est, quî factum sit, ut populus Atheniensis, qui suaviter ridere solebat, ubi in scena videbat Deos ridicula ratione informari, idem ille populus violatae religionis caussâ condemnaverit Socratem. Qua de re variae exstiterunt eruditorum sententiae. Nobis autem caussa reposita esse in ipsâ Socratis doctrinâ videtur. Nil

(*) *Nub.* v. 587.

novi in his moliebantur comici. Ridiculâ erant specie in poëtarum, ipsius adeo Homeri, carminibus Dii. Vulcanus, ut hoc utar, apud Homerum, quum in Olympo claudicans matri Junoni, ut hanc cum patre conciliaret, poculum offerret, ait poëta:

ἄσβεστος δ' ἄρ' ἐνῶρτο γέλως μακάρεσσι θεοῖσιν (*).

Quid dicam de eodem Vulcano apud eundem poëtam, quum Diis Deabusque monstraret uxorem suam Venerem, cum Marte retibus vinctam, cujus ridiculae rei ipse fuisset auctor, tum multo etiam magis risum excitabat Deorum immortalium. Sed in omni mythologia vix aliquis est vel deus vel heros, quin in ejus rebus multa exstent ridicula.

Quamobrem Aristophanes, quum in *Ranis* aliisque fabulis deridendos plane populo proponeret Deos atque heroes, nil committebat sane, quod novum esset, aut populi superstitioni repugnaret. Tale autem erat, quod moliri Socrates existimabatur. Videbatur is, prouti Diagoras atque Anaxagoras, Deos tollere, omninoque, quod nullo unquam tempore vulgus tulit, in re sacra *καινοτομεῖν*, *res novas moliri.* Quo factum maxime videtur, ut una cum Socrate Euripides, quippe similiter Anaxagorea illa probare visus, a comicis petere-

(*) *Iliad. ά.* 599.

tur. Versus nobis eorum quosdam, e quibus id patet, servavit Diogenes Laertius (*), uti Calliae in *Captivis*, ubi Euripidis fabulam respicit:

> *Ἤδη σὺ σεμνὴ καὶ Φρονεῖς οὕτω μέγα·*
> *Ἔξεςι γάρ μοι. Σωκράτης γὰρ αἴτιος.*

et Mnesilochi:

> *Φρύγες ἐςὶ καινὸν δρᾶμα τοῦτ' Εὐριπίδου,*
> *Ὧ καὶ Σωκράτης τὰ Φρύγανα ὑποτίθησι.*

Junxerunt ita comici fere Socratem et Euripidem, ut hic ab eodem Mnesilocho *σωκρατόγομΦος* (†), vel, ut alii interpretantur, *σωκρατογόμΦους* versus condere dictus sit, qui, dissoluti prorsus, Socratis *γνώμαις*, tanquam *γόμΦοις τισὶ*, compacti in lucem prodiissent.

Sed dicat aliquis: quare Socratem Aristophanes, non Thrasimachum aut similem aliquem Sophistam, tanquam morum corruptorem induxit? Sophistarum, fateor, non Socratis doctrina ad morum corruptionem valuit. Verum similiter in his etiam, cum alii agere viderentur, quod non magnopere a morum consuetudine abhorrebat, unus videbatur Socrates *res novas moliri*. Nam tota illa Sophistarum disciplina, quamvis reapse labefactaret omnis doctrinae moralis fundamenta, ta-

(*) L. II. Seg. 19. 20.

(†) Vid Menag ad Diog. Laert. II qui pro *Μνησίλοχος* legit *Μνησίμαχος*.

men non displicebat populo. Conjuncta erat cum dicendi arte, eâque mirifice commendabatur: nullus autem unquam populus fuit, qui lubentius, quam Atheniensis, soleret oratores audire. Tum etiam, quod sententias Sophistarum de justitia attinet, quasi *re* esset nulla, *specie* usurparetur, quo magis alii in alios impune dominarentur, ab hac opinandi temeritate non abhorrebat, pro levitate suâ, vulgus. Placebat adeo orator, qui laudatam a nonnullis Justitiam, diserta copiosaque oratione inutilem vanamque esse demonstraret. Quid vero Socrates? Videbatur is quidem, ut caeteri, Sophista esse et nullam non posse de rebus etiam gravissimis argumentationem dicendo refellere atque evertere, sed primum, privare ille populum audiendi voluptate nitebatur, cum non solum ipse eam repudiaret, sed etiam disertissimorum oratorum orationes interponendis quaestiunculis abrumperet: tum vero spectabat eâdem illâ usurpandâ percunctandi arte, quod longe longeque hominum captum superaret. Nam et veram inducere eloquentiam et recte consulere humanitati nitebatur. Inanem judicabat omnem dicendi artem, quae non proxime esset cum virtutis ac justitiae studio conjuncta. Quodsi quis dicendo pervenire ad summos in civitate honores cuperet, hanc ei legem praescribebat, ut priusquam eo contenderet, bonus fieri civis niteretur. In-

audita haec plane placita populo Atheniensium erant: cumque avertere eadem a reipublicae administratione generosae stirpis juvenes viderentur, talis tamque absurdae, ut videbatur, disciplinae auctor non poterat non innovator ac juventutis corruptor videri.

Ergo, uti commune cum caeteris Sophistis hoc habere dicebatur Socrates, ut nullam non sententiam dicendo argumentandoque posset evertere, ita illud esse proprium viro existimabatur, quod in re tam religionis, quam civitatis *nova moliri* videbatur.

Hospes autem sit necesse est in veterum civitatum historia, qui ignorat, hanc illic caussam in primis fuisse capitalem. Nam καινοτομεῖν illud, *res novas moliri* idem habebatur ac tyrannidem affectare. Quamobrem Cato ille Censorius apud Romanos, quum inveheretur vehementissime in Carneadem caeterosque Graecorum philosophos, nec Socrati quidem parceret, hunc dicebat tyrannidis docendae reum fuisse. Quod recte Plutarchus ambitioni Catonis adscribit. Sic agebat ille ac dicebat, ait, ὅλως φιλοσοφίᾳ προσκεκρουκὼς, καὶ πᾶσαν Ἑλληνικὴν μοῦσαν καὶ παιδείαν ὑπὸ φιλοτιμίας προπηλακίζων (*). Sed nos ad tertiam jam accedamus quaestionem nostram.

(*) Plutarchus. *Cat. Maj.* c. 23.

III.

Quare placuisse Atheniensium populo Nubes videntur?

Displicet multitudini philosophia. Philosophos adeo, quavis data opportunitate, ludibrio habere solet. Id omni tempore usus rerum docuit, nec Plato notare in scriptis suis, maxime in *Politia* et *Phaedone*, omisit (*). Delectabantur igitur mirifice spectatores, cum Socratem viderent, sublimem scilicet philosophum, in scena ἀεροβατοῦντα, aërem, nebulas, meteora observantem, eundemque minutissima negotia explorantem, veluti:

ψύλλαν, ὁπόσους ἅλλοιτο τοὺς αὐτῆς πόδας (†).

Utrarumque enim pariter, cum maximarum, tum minimarum rerum studium ridere in philosophis vulgus solet. Nec vero minus in spectantium multitudine indignationem excitabat poëta. Nam inest hominibus, quamvis etiam in opinando levibus ac vanis, inest cum veri justique sensus, tum rerum sacrarum reverentia, patentque haec dilucide, ubi ingens hominum turba congregata de rebus, quas vident audiuntque, ultro, nec ratione, sed sensu affectuque judicium prodit.

(*) *Phaed.* 64. B. (†) *Nub.* vs. 145.

Quis ferre iccirco in theatro illo et religionem spretam poterat, et patrem, virorum optimum, a filio verberibus caesum? Accedebat, quod verbo jam attigimus, Socratis et species et habitus et vero dicendi vivendique consuetudo. Ἀνυπόδητος incedebat fere, meditabundus subinde per multas horas continuas eodem, quo stabat, loco immotus manebat, nec averti se inde sinebat. Deum insuper proprium sibi quendam dicebat, δαιμονιὸν ab ipso vocatum, cujus, ac si ipse vates aliquis esset, vaticinia edebat. Abhorrebant haec ab hominum consuetudine: quamobrem, ut fit, displicebant populo, quippe qui talia in aliis sibi similibus ferre non potest, quin odit etiam atque aversatur.

Quidni igitur placere Atheniensibus *Nubes* debuerunt? Nam perspicere populus nec virtutem viri, nec praeclarum, quod meditabatur ad cives emendandos, consilium poterat; quae vero spectabat, quae oculis cernebat, non solum mirum in modum ad ridendum movebant, sed una cum indignatione, optimarum etiam rerum, ipsius adeo religionis vindicandae studium in omnium animis movebant. Quid tandem de invidiâ, de obtrectatione, de malignitate dicam, quae item, non quidem turbae, sed tamen multis est propria? Simile in his negotium Socratis fuit, quod antea Aristidis: ferre ejus justitiam multi non poterant:

quamobrem deridendo viro delectabantur suavissime. Sed nos ad Aristophanem redeamus.

IV.

Quatenus dici Aristophanes Socratis et Platonis prodromus potest?

Fuit comici in *Nubibus* conscribendis, ut modo diximus, praeclarum propositum: idem fuit adeo, quod ipse Socrates et tunc secum volvebat et postea perfecit. Uterque prodesse naviter populo suo studebat. Attendamus id quod *justa* apud poëtam *oratio* pronunciat:

ἀλλ' οὖν ταῦτ' ἐςὶν ἐκεῖνα,
ἐξ ὧν ἄνδρας Μαραθωνομάχους ἡ 'μὴ παίδευσις ἔθρεψε (*);

item, quod chorus solemnibus verbis profitetur. Haec se spectanda dedisse, ait, ut discat quisque Deos revereri:

ὅπως ἂν εἰδῇ τοὺς θεοὺς δεδοικέναι (†).

Id autem operae pretium est in dictis praecipue poëtae, ubi suâ ipse personâ loquitur, animadvertere. In *Acharnensibus* apologiam dicit. Insimulatus, inquit, ab Atheniensibus ταχυβού-

(*) *Nub.* vs. 985. (†) Ibid. vs. 1460. Cf. vs. 1024.

λοις respondet poëta apud Athenienses *μεταβούλους*:

Φησὶν δ' εἶναι πολλῶν ἀγαθῶν αἴτιος ὑμῖν ὁ ποιητὴς,
παύσας ὑμᾶς ξενικοῖσι λόγοις μὴ λίαν ἐξαπατᾶσθαι,
μήθ' ἥδεσθαι θωπευομένους (*).

Tum etiam:

Φησὶν δ' ὑμᾶς πολλὰ διδάξειν ἀγάθ', ὡς εὐδαίμονας εἶναι,
οὐ θωπεύων, οὐθ' ὑποτείνων μισθοὺς, οὔτ' ἐξαπατύλλων,
οὔτε πανουργῶν, οὔτε κατάρδων, ἀλλὰ τὰ βέλτιϛα διδάσκων (†).

Haec libere profitetur, quippe qui non dubitat ad Athenienses, quae justa sunt, dicere:

ὅϛις παρεκινδύνευσεν Ἀθηναίοις εἰπεῖν τὰ δίκαια (§).

Nescio, quid aliis videatur: ego mihi audire in his idem videor, quod postea et Plato in *Apologia Socratis* et Demosthenes in suâ ipse apologiâ, quae oratione de *Corona* continetur, dixit: idem in illis candor, eadem *παῤῥησία*, eadem veritatis ac justitiae vox.

Praecessit ita Socratem et Platonem Aristophanes: Plato autem dici non potest, quantum in scribendo debuerit comico poëtae, cum ad dialecti Atticae venustatem, tum ad dramatis formam, ad colloquii proprietatem ac facilitatem, ad personarum

(*) *Acharn.* 638. (†) Ibid. 655. (§) Ibid. 645.

mores et varietatem, tum vero etiam, quae non minima ejus laus est, ad pingendam plane Attici populi ac civitatis Atheniensis indolem, mores, levitatem, regimen rerumque omnium inconstantiam ac fluctuationem. Apud Aristophanem populus est seni surdastro similis, quem illudunt pueri:

νῷν γάρ ἐϛι δεσπότης
Ἄγροικος ὀργὴν, κυαμοτρὼξ, ἀκρόχολος,
Δῆμος πνυκίτης, δύσκολον γερόντιον,
ὑπόκωφον (*).

Similiter Plato eundem descripsit in *Politia* populum, non imitans quidem poëtam, quod cadere in talem virum non poterat, sed tamen sic informans populi imaginem, ut debuisse nonnihil comico videatur. Est apud eum Atheniensis populus classis gubernator, *μεγέθει μὲν καὶ ῥώμῃ ὑπὲρ τοὺς ἐν τῇ νηῒ ἅπαντας, ὑπόκωφος δὲ καὶ ὁρῶν ὡσαύτως βραχύ τι καὶ γιγνώσκων περὶ ναυτικῶν ἕτερα τοιαῦτα* (†). Quid plura? Cum totum se dedisset Aristophanes ad mores repraesentandos aetatis suae, ut comoedia apud ipsum esset, quod Cicero ait, ***imitatio vitae, speculum consuetudinis, imago veritatis*** (§), Plato, qui, ut philosophus erat, ita non minus erat dramaticus

(*) *Equit.* vs. 40. (†) Plato, *de Republ.* VI. 488 A.
(§) *De Rep.* IV. 110.

scriptor, non poterat non e principe hoc comicorum multum proficere: profecit autem in primis, quod item affirmare de Socrate licet, ad mores emendandos civium. Quo minus sane nobis accidere mirum debet, Socratem, quod Veteres memoraverunt, interfuisse spectatoribus nonnunquam, quum *Nubes* agerentur, tum etiam, Platonem Aristophani in *Symposio* suo partes dicendi tribuisse; imo vero epigrammatis in Aristophanem auctorem Platonem habuisse antiquos:

Αἱ Χάριτες τέμενός τι λαβεῖν, ὅπερ οὐχὶ πεσεῖται,
Ζητοῦσαι, ψυχὴν εὗρον Ἀριστοφάνους (*).

Sed quamvis ita reapse Aristophanes Socratis fuerit et Platonis prodromus, aberat tamen longe, ut eodem, quo Socrates, modo prodesse civibus niteretur. Nam, ut paucis complectar, *civitatis* unice caussam Aristophanes spectabat, *humanitatis* vero insuper, et maxime quidem Socrates. Id nobis praecipue attendendum, si non solum, quatenus hos philosophos praecesserit comicus, sed etiam, qua in re hi illum anteverterint ac superaverint, velimus inquirere.

(*) Olympiod. *Vita Plat.*

V.

Qua in re Aristophanem Socrates et Plato longo post se intervallo reliquerunt?

Qualis quantusque vir esset Socrates, qualemque hic esset in generis humani usum philosophiam conditurus, Aristophanes non poterat illâ aetate perspiçere, ipse nondum scivisse aut suspicatus esse Socrates videtur. Contra se res habebat. Erant in Socratica philosophandi ratione, quae Aristophanes reprehendenda putaret: quippe quae continuo non poterat civitati prodesse, imo vero nocebat. Nam primum cum juvenes ille praeclaris de Deo imbuerat sententiis, quas e Xenophonte attulimus, fieri facile poterat, ut horum nonnulli Deos eorumque cultum et imagines ludibrio haberent. Quod fecit, ut constat, cum Hermas turbaret, Alcibiades, nec improbanda videtur Forchhammeri conjectura, existimantis, Phidippidis personâ Aristophanem Alcibiadis mores expressisse (*). Porro, non minus videbatur Socrates gravissimis civitatis rebus nocere, cum eo, quo diximus, modo, generosae stirpis adolescentes a re publica averteret. Frustra id tentavit, quoties et Alcibiadem et Critiam et similis indolis juvenes monebat, ut

(*) Vid. l. l. p. 25.

priusquam civitatem capesserent, semet ipsos et cognoscerent et corrigerent: verum alios permultos, ipsumque Platonem postea, reapse his monitis a reipublicae administratione retinuisse videtur: effecitque ita, ut ipsius discipuli magnam partem, non solum muneribus publicis non obeundis, *democratiam*, avitam illam, ab ipso Solone inductam ac stabilitam regiminis formam sustentarent, sed in alia omnia abirent: Xenophon perfectam monarchiam, perfectam aristocratiam Plato informaret: Plato adeo in *Politia* ipsam Atheniensium democratiam, qualis suâ erat aetate, ridicula prorsus specie legentibus proponeret. Tum etiam Socrates, quum quaereret semper, quid pium esset, quid bonum, quid justum, contenderetque id unice viro in rebus agendis totaque vita respiciendum esse, eo perducebat juvenes facile, ut hi in pietatis, veritatis ac justitiae caussâ agendâ et tuendâ, nec aliis nec vero parentibus adeo, qui temere in his versabantur, parcerent: quod omnium maxime videbatur civitati civiumque moribus obesse. Haec erant, quae in Socrate non sine veri specie reprehenderet aetate sua comicus, eademque post eum sive caussae sive praetextus fuerunt, ut morte philosophus damnaretur. Verum nec Aristophanes, nec alius quispiam in universo populo Atheniensi perspiciebat, quo tenderet proprie Socratis consilium, quantoque hoc majus, quam

quod caeteri agebant, esset: non videbant, vatem illum philosophiae novae esse, quae, quamvis non continuo videretur civitati prodesse atque abusu adeo noceret reapse, una esset apta destinataque ad civium humanitatem provehendam: sic autem aliquando civitatibus non minus, quam singularibus quibusque hominibus prodesse deberet. Latebant haec Aristophanem et aequales omnes, posteris demum patuerunt, quum in scholis Socraticorum de vitâ et moribus, rebusque bonis et malis quaereretur, praesertim vero, quum haec ipsa philosophia, ut supra significavimus, vim haberet in eloquentiam ac politicam atque utramque hanc veluti animare coepisset; illud dico tempus, quo primam *Philippicam* dicebat Demosthenes. Tum patuit maxime, quanto post se intervallo Aristophanem Socrates et Plato reliquissent.

VI.

SOCRATES,

PHILOSOPHIAE APUD ATHENIENSES ET RELIGIONIS VATES.

Haec de Aristophaneis, quas proposuimus, quaestionibus sufficiant. Verum nos, ut supra cognoscere interius Socratem, eumque explorare totum, qualis indole ingenioque fuerit, studuimus, ita nunc virum nobis agentem, quemadmodum in me-

diâ civitate egit vixitque, repraesentemus. Nam *vatis* ille aut *prophetae* instar, divinitus se missum arbitrabatur, qui cives suos monendo, cohortando, concitando, ad veritatem, ad justitiam honestatemque adduceret. Talem se nobis in Platonica *Apologia* conspiciendum praebet: *νῦν οὖν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πολλοῦ δέω ἐγὼ ὑπὲρ ἐμαυτοῦ ἀπολογεῖσθαι, ὥς τις ἂν οἴοιτο, ἀλλ' ὑπὲρ ὑμῶν, μὴ ἐξαμάρτητε περὶ τὴν τοῦ θεοῦ δόσιν ὑμῖν, ἐμοῦ καταψηφισάμενοι· ἐὰν γάρ με ἀποκτείνητε, οὐ ῥᾳδίως ἄλλον τοιοῦτον εὑρήσετε ἀτεχνῶς (εἰ καὶ γελοιότερον εἰπεῖν) προσκείμενον τῇ πόλει ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ὥσπερ ἵππῳ μεγάλῳ μὲν καὶ γενναίῳ, ὑπὸ μεγέθους δὲ νωθροτέρῳ, καὶ δεομένῳ ἐγείρεσθαι ὑπὸ μύωπός τινος· οἷον δή μοι δοκεῖ ὁ θεὸς ἐμὲ τῇ πόλει προστεθεικέναι τοιοῦτόν τινα, ὃς ὑμᾶς ἐγείρων καὶ πείθων, καὶ ὀνειδίζων ἕνα ἕκαστον, οὐδὲν παύομαι τὴν ἡμέραν ὅλην πανταχοῦ προσκαθίζων· τοιοῦτος οὖν ἄλλος οὐ ῥᾳδίως ὑμῖν γενήσεται, ὦ ἄνδρες· ἀλλ' ἐὰν ἐμοὶ πείθησθε, φείσεσθέ μου· ὑμεῖς δ' ἴσως τάχ' ἂν ἀχθόμενοι, ὥσπερ οἱ νυστάζοντες ἐγειρόμενοι, κρούσαντες ἄν με, πειθόμενοι Ἀνύτῳ, ῥᾳδίως ἂν ἀποκτείνητε· εἶτα τὸν λοιπὸν χρόνον καθεύδοντες διατελοῖτε ἄν, εἰ μή τινα ἄλλον ὑμῖν ὁ θεὸς ἐπιπέμψειε, κηδόμενος ὑμῶν* (*).

Vates autem illos ac prophetas, qui olim fue-

(*) *Apol. S.* 30 D. — 31 A.

runt, prouti Calchantem, Tiresiam, similes, cum paupertate referebat Socrates, tum opum divitiarumque contemtu, tum morum simplicitate et continentiâ, tum etiam daemonii sui frequenter mentione faciendâ, tum vero omnium maxime παῤῥησίᾳ rerumque gravissimarum ac divinarum studio atque ardore. *Ego*, dicebat publice, *Deos revereri magis, quam homines, soleo.* Nec temere dialogi auctor, qui *Clitophon* inscribitur, Socratem nobis proponit, tanquam e machinâ tragicâ deum hominibus increpantem: ποί φέρεσθε, ἄνθρωποι, καὶ ἀγνοεῖτε, οὐδὲν τῶν δεόντων πράττοντες, quem locum certatim Socratici, posterique omnino scriptores et oratores, Dio Chrysostomus, Arrianus, Aristides, Themistius, Julianus, ipse etiam Lactantius imitando celebrarunt (*): Demosthenes autem non imitando, sed suâ ipse dicendi, monendi, cohortandique ratione, tanquam alter Socrates, in omnibus *Philippicis* expressit. Nam quid in illis frequentius est, quid dominatur in illis magis sententiâ illâ: πότ' οὖν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πότε ἃ χρὴ πράξετε;

Sed Socratis nos etiam asseclas et sectatores consideremus. Nam uti cognoscitur ejus philosophia e sectarum, quae ex illa manarunt, doc-

(*) *Clitoph.* 407 a. Cf. Wyttb. ad Julian. *Bibl. Crit.* III 1. p. 42.

trinis, ita vivendi ejus rationem referunt nobis, qui ipsum sectati imitatique sunt maxime philosophi. Ne dicam de Aristodemo illo *σμικρῷ*, qui Socratis sui instar, semper prodire *ἀνυπόδητος* solebat (*), Cynici philosophi cum vitae morumque simplicitate, tum in primis loquendi libertate, sicuti vates omnis aevi, a caeteris se omnibus distinxerunt. Non magis Alexandrum Diogenes, quam Tiresias apud tragicos Thebarum reges, in dicendo reverebatur (†). Fuit autem haec eorum *παῤῥησία*, imo contumacia, plane ut Tiresiae cum pari prudentia ac rerum humanarum perspicientia conjuncta. Antisthenis, Diogenis, Cratetis caeterorumque fere Cynicorum sententiae sic celebratae a posteris sunt, quasi vatum fuissent ac prophetarum effata. Verum hoc praecipue de omnibus Socratis cum admiratoribus, tum aemulis et sectatoribus tenendum est. Fuerunt illi vita moribusque perquam a se invicem diversi: alia erat plane Aristippi, alia Antisthenis ac Diogenis, alia item Platonis vita; veruntamen hoc omnes habebant commune, ut non abderent sese, non in obscuro laterent, non sibi viverent: contra in mediis civitatibus, in oculis civium, in hominum luce versabantur; sic

(*) Plat. *Symp.* 173. B.

(†) Vid. Soph. *Oedipo tyranno* et *Antigone*.

autem vivebant, ut omnibus ad bene vivendum praeceptis moribusque ipsi suis praeirent. Non functi sunt magnopere, neque hi, neque qui postea ex eadem disciplina exstiterunt philosophi, gravioribus in re publica muneribus; nec tamen defuerunt civibus suis. Eo contenderunt omnes, ut, qui praeessent civitatibus, boni fierent viri, nec solum eas prudenter, sed etiam ad provehendam civium cum honestatem tum felicitatem regerent. Quo maxime consilio Plato instituere Syracusanorum regem ad recte vivendum studuit. Nec vero id frustra egerunt. Platonis haec fuit celebratissima vox: tum denique fore beatas respublicas, si aut docti ac sapientes homines eas regere coepissent, aut ii, qui regerent, omne suum studium in doctrina ac sapientia collocarent (*). Quam sententiam non inanem fuisse quandam, sed verissimam, non frustra id spectasse post Socratem et Platonem philosophos, ut ope philosophiae beatas efficerent respublicas, Antoninorum tandem aevum comprobavit. Expletum ita sero quidem, sed tamen expletum est nobilissimum illud Socraticae scholae vaticinium.

Prodromus Socratis Aristophanes fuit, quippe qui primus in *Nubibus* de coelo devocavit philosophiam atque in domos, in res domesticas et

(*) *De Rep.* VI. de Cic. vers. ad Q. Fr. I. 1. 10.

familiares, ut recte educare parentes filios discerent, introduxit; sed pariter dici rursus Socrates eorum prodromus potest, qui hanc vitae philosophiam ad moderanda imperia conferrent. Nec vero hos praecessit solummodo, sed illorum pariter habendus prodromus videtur, qui aliquot post ipsum saeculis, verissimam hominibus i. e. Christianam tradiderunt religionem. Nam fuit ille reapse cum religionis novae, tum novae ad instituendam juventutem philosophiae, quam Plato post eum explicuit et fundavit, vates ac vindex, idemque ad utramque inducendam veluti viam stravit. Fecit autem illud non repudiando, qui aderat, Deorum cultu: ipse, Xenophonte teste, pariter ac caeteri homines Attici, sacris intererat omnibus. Nec vero novis ferendis legibus novave instituenda reipublicae formâ: quantâ fuerit legum, quae exstarent, reverentiâ, atque observantiâ, Platonis *Crito* probat; sed fecit, illâ cum docendâ, tum tuendâ philosophiâ, quae Graecis itemque Romanis deinceps instar fuit et religionis melioris et optimae ad excolendos homines disciplinae. Abest, fateor, multum, ut sic meruisse Socrates de humano genere dici possit, ut meruerunt post eum verissimae religionis nuncii ac propagatores: civibus consulebat suis, non extraneis: ingenuis, non servis: Graecis, non barbaris: nec nisi cultioribus viris

ejus philosophia profuit. Veruntamen, quo facilius religio, quae, utpote optima ipsa purissimaque, ita optimam et purissimam continebat morum disciplinam, per universum terrarum orbem propagaretur, quoque uberiores ad humanitatem fructus proferret, huc valuit, huc, inquam, in primis, quam ille prodidit, philosophia.

23. / 1917